

Taluarhitektuuri väärtused ja miljööväärtuslike alade planeerimispraktika Eesti maapiirkondades

Rasmus Kask

Eesti Vabaõhumuuseum, teadur

Artikli valmimist on toetatud
INTERREG IVA Kesk-Läänemere programmist

1. Sissejuhatus

Käesoleva artikli ning terve kogumiku lähtepunktiks saanud välitööde algtoukeks oli Kihnu omavalitsuse huvi koguda teavet valla territooriumile jääva taluarhitektuuri ning selle väärtuste kohta. Ühelt poolt oli Pärnu maakonna üldplaneeringus märgitud Kihnu väärtusliku piirkonnana ilma väärtusi täpsustamata, teiselt poolt oli tarvis leida põhjendatud alus sobimatute uusehitiste kerkimise takistamiseks väikesaare külakeskkonnas. Eesti Vabaõhumuuseumi poolt pakkusime koostööd andmete kogumisel ning tulemuseks soovitusi miljööalade määratlemiseks, hoiatades siiski ette, et lisaks ehitustehnilisele inventeerimisele viime läbi ka intervjuusid ning tunneme huvi väärtuste vastu laiemalt. Koostatud vahearuan¹des esitasin kogutud andmete põhjal soovitusel loobuda miljööalade planeerimisest, mis ei läinud kokku valla ootustega saada meetoodiline eksperthinnang Kihnu taluarhitektuuri väärtuste kohta. Püüangi siinkohal põhjalikumalt selgitada, miks miljööväärtuslike alade planeerimine on oma praegusel kujul minu hinnangul konfliktne praktika, mille rakendamisest tuleks maapiirkondade kohalikes omavalitsustes hoiduda. Soovin lõpetada siiski positiivsel noodil, visandades alternatiivse vaate taluarhitektuuri väärtustest ja loodan, et positiivse tagasiside korral esitatud põhimõtetele võib selle pinnalt edaspidi välja töötada kaitsemetoodika. Alustan ülevaatega miljööalade planeerimise põhimõtetest ja praktikast Eestis.

Taluarhitektuuri väärtustamine ja kaitse toimib Eestis mitmekülgset ja -tasandilisel. Erinevate institutsioonide tegevuse läbi – alates praktilisi nõuandeid jagavatest mittetulundusühingutest² kuni kultuuripärandi kaitseni rahvusparkides ja riikliku tähtsusega mälestiseks tunnistamiseni – püütakse säilitada maapiirkondade ehituspärandit. Viimase kümnendi jooksul on üheks olulisemaks taluarhitektuuri alalhoiu viisiks kujunenud miljööväärtuslike alade kehtestamine kohalike omavalitsuste tasandil. Algselt Tallinna puitasumite põhjal välja töötatud meetoodika laiem

1 Vahearuan¹de ülevaade käesolevas kogumikus artiklina "Eesti Vabaõhumuuseumi välitööd Kihnu saarel 2012. aastal" lk. 27–42.

2 Tuntumad näited taolistest organisatsioonidest on Säästva Renoveerimise Infokeskus koos oma piirkondlike harudega üle Eesti ning peamiselt Kagu-Eestis tegutsev MTÜ Vanaajamaja.

rakendamine sai alguse 2003. aasta Planeerimisseadusega,³ milles kohustatakse muu hulgas linnasid ja valdasid arhitektuuriväärtuste ja miljöö küsimusele enam tähelepanu pöörama. Mitmete juhendmaterjalide koostamise⁴ ja planeeringute kaasajastamise tulemusena on miljööalade kehtestamise praktika ühel või teisel moel jõudnud valdava enamuse maapiirkondade omavalitsuste arengudokumentatsiooni. Kuigi planeeringutega kaetud taluhoonete täpset arvu on raske hinnata, julgeksin väita, et miljööalad hõlmavad suuremat hulka ehitisi kui ükski varasem kultuuriväärtuste kaitse meetodika seda senimaani on suutnud. Seega võiks Eesti taluarhitektuuri säilimise hetkeolukorda ning tulevikuväljavaateid hinnata heaks. Planeeringute tulemuslikkust parandades säilimisel maapiirkondades on küll põhjalike mõju-uuringute puudumisel keeruline hinnata,⁵ kuid kahtlemata on taluarhitektuuri miljööväärtuslikkuse idee jõudnud laiemale avalikkuseni ning teadlikkus vanemate palk- ja kivihoonete väärtuslikkusest on kasvanud. Hoolimata kaitsemeetodika näilisest võidukäigust sooviksin tähelepanu juhtida mõningatele probleemidele miljööalade planeeringute kohaldamisel maapiirkondades.

Miljööväärtuslike alade kehtestamise eesmärgiks on olnud linnalise keskkonna ajaloolise hoonestuse ja asustusstruktuuri terviklik säilitamine. Kaitstes piirkondi ja üksikobjekte läbi planeerimispiirangute ja soovitude visuaalselt ebasobivate ümber- ja uusehituste eest, püütakse tagada piirkonnale omase ajaloolise ilme säilimine. Taolist arusaama kandvaid määratlusi võib leida erinevates juhendmaterjalides, mis hoolimata varieeruvast sõnastusest kannavad sarnast ideed ning on leidnud sagedast viitamist uuringutes ja planeerimisdokumentides:

*Linnaehituslikku miljööd kujundavad nii arhitektuur, haljastus,
kui ka tänavavõrk ja krundijaotus. Miljööväärtusega on just need*

3 Põhjalikumad ülevaated miljööalade planeeringute kujunemisest Tallinnas leiab Talk, T. (2013) Puitasumi areng miljööalana Kalamaja näitel, lk 23–46, Eesti Kunstiakadeemia.

4 Hansar, L. (2004) Miljööväärtused linnas. Keskkonnaministeerium, Välja, L. (2009) Miljööväärtuslikud hoonestusalad planeerimisprotsessis ning Hellström, K. ja Kais, M. (2011) Miljööväärtused maapiirkonnas. Maapiirkonna miljööväärtuslike alade käsitlemise juhend Põlvamaa näitel. Lisaks sellele on maakondliku tasandi väärtuslike alade määratlemise seisukohast oluline juhend Palang, H. ja Sepp, K. (2001) Väärtuslike maastike määratlemine. Meetodika ja kogemused Viljandi maakonnas.

5 On küll teostatud üks käsitlus linnalises piirkonnas (Kalamaja, vt. Talk 2013) kohta, kuid külakeskkonna vastav mõju-uuring hetkel veel kahjuks puudub.

alad, kus eelnimetatu on hästi säilinud ja üldmulje harmooniline. Sageli tähendab see seda, et väärtuslik pole niivõrd iga maja üksinda, kui neist kujunev ansambel või kooslus. /.../ Kõige sellega tuleb arvestada, et säiliks ajastule iseloomulik miljöö. Olemasolevate hoonete välimuse uuendamisel peaks säilitama algsed viimistlusmaterjalid ning kujundusdetailid. Juurdehitised tuleks rajada hoone mahulist lahendust ja arhitektuurset algideed rikkumata. Uute hoonete puhul saab määravaks just nende maht ja materjalikasutus. /.../ Miljööväärtusega hoonestusaladel on oluline ka sotsiaalne keskkond. Neis piirkondades on välja kujunenud traditsioonilised elamise viisid, inimeste vahelised suhted, igapäevaelu. Ka see on tähtis osa miljööst. (Hansar 2004: 6)

Miljööväärtuslik hoonestusala on kohaliku omavalitsuse õigusaktiga (volikogu otsusega) üld-planeeringu või detailplaneeringu raames kehtestatav piiranguala, kus kaitstakse olemasolevat ajaloolist hoonestust, ruumilist tervikut ja seda moodustavaid üksikelemente (hooned, hoonestus-struktuur ja planeering, haljastus, infrastruktuur). Miljööväärtusliku ala kuvandit mõjutavad ka palju n.ö pehmed väärtused: inimesed, lõhnad, helid, emotsioonid jne. Et aga nende hoidmisel on administratiivsed meetodid üsna jõuetud, jäävad need selles käsitluses vaatluse alt välja. Miljööväärtuslikel aladel on reeglina märkimisväärne roll linna üldilme ja imagoloogia kujundamisel. (Välja 2009: 4)

Vaadeldes „miljöö“ mõistekasutuse ja planeerimispraktika kujunemislugu Eesti kontekstis, on näha selget järjepidevust muinsuskaitseliste põhimõtete ja meetodikate ning miljööväärtuslike alade kehtestamise vahel ning selle lähtumist linnalisest, tihedast keskkonnast.⁶ Mõlemad tõstavad esile samu väärtusideaale („autentsus“,

6 Põhjalikuma ülevaate muinsuskaitseliste põhimõtete kujunemisest ning seostest miljööväärtuslike alade planeerimisega leiab Lehari, L. 2011 Väärtuste diskursus miljööväärtuslike külade teemaplaneeringutes, lk 38–59, Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledž.

„originaalsus“, „tüüpilisus“, „algupärasus“, „ajaloolisus“, „esteetilisus“, „terviklik ilme“ jne.), keskenduvad oma eesmärkide püstitamisel sarnastele arhitektuursetele ja struktuursetele elementidele, on liikunud üksikutelt objektidelt piirkondade kaitsele, tuginevad väärtusteoreetilises plaanis kunstiajaloole jne. Teisiti öeldes on miljööalade näol tegemist muinsuskaitse printsiipide rakendamisega üksikobjektist suuremal territooriumil ning kohaliku omavalitsuse tasandil. Varasematel aegadel on taluarhitektuur kunstiajalooliste väärtuskriteeriumite puudumise tõttu jäänud märkamatuks – võrdluses näiteks keskaegsete kindluste või mõisahäärberitega pole tegemist tehniliselt, esteetiliselt, ajalooliselt ega kvaliteedilt silmapaistvate hoonetega. Väga selgelt kajastub see asjaolu riiklikus mälestiste registris: üle 5200st kaitsealusest ehitismälestisest on taluarhitektuuri alla liigitatud ca 200 hoonet, millest ligi pooled paiknevad Koguva küla kaitsevööndis.⁷ Viimasel kümnendil on arhitektuuri väärtusskaalad muutunud avatumaks – kui veel mõni aeg tagasi ei peetud alla sajandi vanust hoonet piisavalt eakaks, siis tänapäeval räägitakse juba mõnikümmend aastat tagasi püstitatud ehitiste väärtustest ja kaitsest. Seetõttu on hakatud ka taluarhitektuurile üha rohkem tähelepanu pöörama ning seda eelkõige kohalikul tasandil. Samas on taluarhitektuuri väärtuste määratlemisel ning kaitsemetoodikate rakendamisel omavalitsuste tasandil tekkinud mitmeid probleeme.⁸

Esiteks ei ole üldiselt tunnustatud ning üheselt määratletud väärtusi, mille alusel miljööalaseid kehtestatakse ning tulemuseks on valdkonnas valitsev mõisteline segadus. Dokumendist dokumenti kohtab erinevaid termineid, nende definitsioone ja konnotatsioone. Samu kaitse-eesmärke esindavad juhendmaterjalid sisaldavad detailsemal vaatlusel erinevaid meetodilisi rõhuasetusi.⁹ Planeeringutes kasutusel olevad väärtuskriteeriumid on sageli defineerimata ning nende

7 Muinsuskaitseameti kultuurimälestiste riikliku registri (www.register.muinas.ee) andmete põhjal 12.09.2014 seisuga.

8 Järgnev loetelu on intuiitiivne ning spekulatiivne, tuginedes isiklikel kogemustel. Seda tuleks käsitleda pigem impulsina uurimustöö ette võtmiseks kui adekvaatse kirjeldusena miljööväärtuslike alade planeerimise hetkeseisust.

9 Näiteks soovitab Leele Välja (2009: 17–18) hinnata eraldi hoone enda „tüpoloogilisust“ (objektikeskne väärtus) ning üldist sobivust linnaruumi (linnaruumiline väärtus), ilma täpsemaid väärtuskriteeriume esile toomata. Lilian Hansar (2004: 32–33) aga rõhutab planeeringu tasandit (sh planeeringut, tänavate struktuuri ja hoonete paigutust), üksikobjektide mahulist struktuuri (sh arhitektuuri, hoonete ühtsus, haljastust ja väikevorme) ning identiteediväärtust.

eelistamine alternatiivsetele või sarnastele terminitele jääb põhjenduseta. Tavaliiselt esitatakse miljööladele väärtuskriteeriume ekspertiiside ja/või inventeerimiste tulemusena, mõnikord harva on läbi viidud ka küsitlusi kohalike elanike seas. Kuigi mõlemad meetodid on aktsepteeritud, on metodoloogiliselt tegemist äärmiselt erinevate vahenditega väärtuste mõtestamiseks ja hindamiseks. Lühidalt öeldes valitseb valdkonnas terminoloogiline ja metodoloogiline anarhia.¹⁰

Teiseks tekib eelnevast probleemist oluline teoreetiline küsimus: kui väärtusi on nii palju erinevaid, et neid pole võimalik üheselt määratleda, siis mida täpselt kaitstakse ning miks peaks kaitse sisaldama ranget regulatiivset praktikat? Olukorras, kus väärtused on üheselt ja selgelt määratletud, ning metodiliselt korrektselt välja selgitatud, võib kasutuspiirangute seadmist õigustada vajadusega säilitada kõige suuremat väärtust (nt nagu seda näeb ette muinsuskaitseline lähenemine). Lõputu hulga väärtusmõistete puhul satub kahtluse alla mitte ainult üksikute mõistete paikapidavus, vaid kogu meetodika teaduslik legitiimsus. Kuid kui väärtuskriteeriumite paljus on ilmne ning puudub ühtne lähenemine ühtede mõistete ja lähenemiste eelistamiseks teistele, on sekkumist ehitustegevusse mis tahes praktilisel moel „väärtuste kaitseks“ raske avalikkusele põhjendada.

Kolmanda probleemina olen välitöödel kohanud inimeste vastuseisu miljööväärtuste suhtes, mis tuleneb vähemalt osaliselt kahest eelnevast probleemist. Majaomanikud ei mõista sageli vajadust reguleerida katusekattematerjale või fassaadilahendust ühtse väljanägemise või „autentsuse“ nimel, mis on igapäevast olulist kaugele jäävad abstraktsed kunstiesteetilised kriteeriumid.¹¹ Võiks ju tõdeda, et miljööväärtuste näol on tegemist avaliku huviga, mis on ellu kutsutud erahuvide poolt loodava stiilia ärahoidmiseks. Samas peaks avalik huvi esindama vähemalt osaliselt iga üksiku kodaniku nägemust ning väga harva olen kuulnud miljöölade kehtestamise suhtes sümpaatseid arvamusalduisi.

Lõpetuseks on taluarhitektuur objektina miljöölade kaitsemetoodika alla sattunud kuidagi pooljuhuslikult peale 2003. aasta Planeerimisseadust, mis kinnitas

10 „Anarhia“ kirjeldab miljööväärtuslike alade planeeringute välja tervikuna ega ole suunatud ühegi konkreetsema kirjatöö pihta. Valdavalt on igas üksikus seletuskirjas terminoloogia paigas, kuid erinevaid käibel olevaid väärtuste hindamise meetodikaid (sh üksteisele vasturääkivaid) on leida ülekülluses.

11 Etteruttavalt tuleks mainida, et see ei tähenda nagu majaomanikud ei arvestaks esteetiliste kaalutlustega, vaid see on vaid üks vähem oluline kriteerium paljude teiste seas.

juriidiliselt „miljöö“ mõiste ning tegi miljööväärtuse määratlemise kohustuslikuks kõigile kohalikele omavalitsustele. Alles praktika rakendamise käigus on tekkinud küsimus maapiirkondade ehituspärandi väärtuskriteeriumitest. Uute põhimõtete kujundamise asemel on suuresti taaskasutatud linnade puitasumite juures väljatöötatud teoreetilist raamistikku ja terminoloogiat. Miljööväärtuslike alade planeerimispraktika on läbi seadusandluse tehtud kohustuslikuks kõikidele omavalitsustele arvestamata asjaolu, et valdav enamus hoonestusest esineb külades või hajusalt paiknevate taludena ning seetõttu tuleks mõelda teistsuguse lähenemise peale.

Põhiliseks probleemide allikaks on minu meelest laialt levinud arusaam ja eeldus, et taluarhitektuur on arhitektuur samadel alustel nagu templid, lossid ja mõisad. Kuigi maapiirkondade ehitised on saanud omajagu mõjutusi ka mõisa- ja linnahoonetelt, ei tuleks neid taandada kunstiajaloolisteks vormilis-esteetilisteks objektideks ega hinnata samadel alustel tuntud arhitektide suurejoonelise loomingu või töölistele ehitatud tüüpelanutega. Talude näol on olnud esmajoones tegemist põllumajanduslike tootmisüksustega, mis on tinginud hoonete praktiliste igapäevaste vajaduste baasi, millest on omakorda tulenenud nende arhitektuurised põhimõtted. Sageli kipuvad algsed ehituslikud tagamaad talude juures ununema ning linnade vormiestetika tahab end tulutult kehtestada ka seal, kus tal on olnud aegade jooksul üpris vähe võimu. Tulemuseks on kohalikele elanikele pandud kohustus säilitada visuaalseid elemente, millel pole omanike seisukohast vaadates kunagi olnud praktilist tarvet ega eesmärki iseeneses. Käesoleva artikli raames püüan leida vastuseid kolmele põhilisele küsimusele:

- millised on miljööväärtuslike alade arhitektuuriväärtused ja väärtusarusaamad?
- millised on taluarhitektuuri omanike väärtushinnangud?
- kuidas need kaks perspektiivi omavahel kokku puutuvad ning millised on taluarhitektuuri kaitse võimalused?

Artikli eesmärgiks ei ole anda hinnanguid väärtusarusaamade ega kaitsemetodikate tõesusele või tõhususele, vaid püüda kaardistada erinevaid teoreetilisi vaatepunkte taluarhitektuurile ning asetada nad dialoogi võimaldavale pinnale.

Artikli esimeses pooles analüüsin miljööväärtuslike alade planeeringudokumentide keelekasutust, kirjeldamaks neis väljenduva väärtusarusaama põhijooni. Töö teine pool põhineb Eesti Vabaõhumuuseumi Kihnu välitööde käigus teostatud intervjuudel ning käsitleb majaomanike vaateid ehitiste väärtuslikkusele ja miljööalade planeerimisele. Artikli arutelu osas keskendun kahe perspektiivi – muinsuskaitsele ja argipäevase – erinevustele, sarnasustele ning kokkupuutele taluarhitektuuri väärtustamise praktikas.

2. Miljööalade väärtusdiskursuse analüüs Eesti maapiirkondade planeerimisdokumentide näitel

Iseloomustamaks miljööaladega seotud väärtusarusaamasid, olen võtnud vaatluse alla maapiirkondade kohalike omavalitsuste vastavad planeerimisdokumentid või nende osad. Lähteandmete kogumisel oleks alternatiivina või täiendusena võinud teostada intervjuusid valdkonna võtmeisikutega (ametnikud, planeerijad, metoodikate koostajad jne), käsitleda eraldi planeeringute kaardimaterjale, pöörata tähelepanu seadusandlikele dokumentidele jne, kuid need andmed ei vastaks otseselt uurimisküsimusele ning oleksid täiendavate allikatena väljunud töömahult käesoleva artikli piiridest. Lisaks on miljööväärtuslike alade planeeringute näol tegemist legislatiivset toimet omavate ja jõus olevate dokumentidega, mis annavad parima ülevaate hetkeolukorrast.

2.1 Metoodika

Empiiriliseks materjaliks olen koostanud juhuvalimi 48 kohaliku omavalitsuse arengudokumentidest.¹² Pea viiekümne vaatluse alla võetud arengudokumentide puhul puudub „miljöö“ mõiste ainult mõnest üksikust. Seda kahel erineval põhjusel: esiteks leidub veel omavalitsusi, kus (väikeste muudatustega) on korduvalt üle vaadatud, väikses ulatuses parandatud ja uuesti kinnitatud enne 2003. aastat kehtestatud üldplaneeringud (nt Urvaste). Kuna sel hetkel ei olnud veel seadus-

12 Koostas valimi veebiportaalis www.neti.ee oleva Eesti kohalike omavalitsuste kodulehekülgede loetelu põhjal. Võtsin valimisse iga 3–6. omavalitsuse, pidades silmas maakondlikku esindatust.

andlikku kohustust miljööväärtustega tegeleda, siis ei ole neid ka mainitud. Teiseks on mõned omavalitsused väärtuslike alade kaardistamisel lähtunud maakondlikest planeeringutest ning kasutanud miljööväärtuslike alade asemel „väärtuslike maastike“ mõistet (nt Torma). Lisaks miljööväärtuslikele aladele on samades peatükkides käsitletud veel muinsuskaitsealuseid objekte ja alasid, väärtuslike maastikke ning looduskauneid vaateid. Kuigi tegemist on planeerimisdokumentides esineva väärtusarusaama oluliste aspektidega, ei puuduta need enamasti otseselt taluarhitektuuri ning erinevad oma sisult ja meetoodikalt vaatluse all olevatest miljööaladest. Seetõttu käesolevas artiklis ma neid teemasid lähemalt ei käsitle.

Diskursiivanalüüs on tänapäeval üks levinumaid ja mitmekesisemaid uurimismetoodikaid humanitaarteaduste vallas. Erinevaid lähenemisi pakuvad näiteks korpusanalüüs, kriitiline diskursiivanalüüs, lingvistiline diskursiivanalüüs, vahendatud diskursiivanalüüs jne. Ühelt poolt võimaldab mahukas tööriistapagas erinevaid vaatepunkte mistahes (tekstilisel kujul) esinevale empiirilise materjalile, kuid teiselt poolt külvab definitsioonide ja perspektiivide üleküllus segadust diskursuse olemuse, tähenduse ja toimimise osas. Visandan põgusalt omapoolse lähenemise diskursiivanalüüsile, toetudes Michel Foucault (2005) lähtekohtade suhteliselt vabale tõlgendamisele.

Kõige üldisemalt tähendab diskursus keelekasutust ning diskursiivanalüüs mingi tekstikogumi keelekasutuse süstemaatilist käsitlust. Diskursus võib hõlmata „globaliseerumise“ üleilmset mõistekasutust või palju väiksemat nähtust nagu MTÜ Eesti Põdrakasvatavate Seltsi vaated loomade õigustele – valiku diskursuse määramisel ja piiritlemisel teeb uurija. Diskursiivanalüüsi eesmärgiks on iseloomustada valitud nähtuse ulatuses kõnekasutust: kuidas määratletakse antud diskursuses põhimõisteid; milliseid seaduspärasid võib kõneldavas täheldada; kellel on õigus rääkida ja millest; kas, kuidas ja millised kõnelemise viisid välistatakse; kuidas saavutatakse diskursuse ühtsus jne. Konkreetsema meetoodika valik ning küsimuste ring sõltuvad taaskord uurija huvidest ning vaatluse alla võetud objekti iseloomust.

Diskursus toimib üksikuid tekstilisi akte ehk lausungeid siduva süsteemse tervikuna. Lause tähendus ei peitu mitte sõnades endis, vaid kontekstis, milles lausung esitatakse – mis on ütleja positsioon, kes on kuulajad, mis on öeldud enne seda,

milliseid teadmisi eeldatakse vaikimisi jne. Mistahes diskursiivse nähtuse mõistmiseks tuleb seega vaatluse alla võtta vastava valdkonna keelekasutus tervikuna, arvestada lausungite esinemise kontekstiga ning leida üles reeglipärasused, millele üksikud kõnelejad/kirjutajad on allutatud. Seega võib lihtsustatult öeldes näha diskursiivanalüüsi järgmiste operatiivsete etappidena: esiteks eristada objektide kategooriad, teiseks kirjeldada nende vahelisi seoseid ning lõpuks iseloomustada diskursuse toimimist tervikuna. Foucault enda lähenemisel on oluliselt suurem rõhk ajaloolisusel – diskursuse moodustumisel, moonandumisel, unustusel jne pikema perioodi jooksul. Kuigi ka siinkohal vaatluse alla tulevat materjali võiks allutada teadmiste „arheoloogilisele“ vaatlusele, jätan praeguses käsitluses need võimalused välja¹³ ning keskendun miljööalade väärtusdiskursuse hetkeolukorra kirjeldamisele. Andmete põhjal üldistusi tehes ei tohiks unustada aluseks võetud empiirilise materjali piiratud hulka ning rakendusvälja, mistõttu ei saa kõiki edaspidi esitatud järeldusi üheselt kohaldada näiteks „väärtuslike maastike“ kontseptsiooni või üldisemalt muinsuskaitse väärtusarusaamade iseloomustamiseks. Rõhutan veelkord, et ma ei vaatle planeeringute tegelikku rakendamist, vaid ainult tekstides esinevat keelekasutust. Seetõttu pole antud andmete põhjal võimalik öelda, mil määral esitatud soovitusi või keelde omavalitsustes tegelikult järgitakse ja ellu viiakse. Kuigi miljööalade praktilise mõju uuringud oleksid samuti vajalikud, piirdun antud töös väärtusdiskursuste analüüsiga.

2.2 Analüüs

Miljööväärtuslike alade planeeringud koosnevad kaardist ja tekstilisest poolest – seletuskirjast – ning esinevad kas alapeatükina üldplaneeringus või eraldi teemaplaneeringuna. Esimene variant on levinum, kuid oluliselt sõnaahtam väärtuste ja koostamismetoodika selgitamisel ning piirangute põhjendamisel. Kui jätta kõrvale teemaplaneeringute metodoloogilised sissejuhatused ning erinevad pikemad objektide, külade või muude piirkondade väärtuste loetelud,¹⁴ siis moodustavad seletuskirjade tuuma umbes järgmises sõnastuses laused:

13 „Miljöö“ ja „väärtuse“ mõiste diskursuse ajaloost Eesti arhitektuuripärandi kaitse vallas on põhjalikumalt kirjutanud Lehari (2011: 38–59).

14 Kahtlemata peitub olulist teavet ka algandmete esitamises/esitamata jätmises, organiseerimises ning selgitamises, kuid antud töös pole ma neil pikemalt peatunud. Põhjuseks asjaolu, et neis esitatavad objektid või arhitektuurised elemendid, millele väärtuslikkust omistatakse, tuuakse üldistustena välja hiljem piirangute osas. Üksikute objektide põhjal tehtud järeldused on küll oluline osa metoodikast, kuid nagu töö alguses öeldud, siis ma ei keskendu otseselt miljööalade metoodikale vaid neis esitatud taluarhitektuuri väärtusarusaamadele.

Säilitada ja taastada tuleb piirkonnale iseloomulikud tänavaruumi elemendid nagu piirdeaiad, väravad. /.../ Säilitada välja kujunenud ehitusmahud ja hoonestusstruktuur /.../ Säilitada akende kuju ja ruudujaotus, fassaad, varikatuse ja katusekarniisi kujundus, katuse kalle ja kuju, seinte viimistlusmaterjal. Lubamatu on kasutada naturaalseid materjale imiteerivaid materjale nagu plastik-üksed ja -aknad.¹⁵

Uushoonestuse korral kasutada esmajärjekorras varasema hoonestuse asukohti, järgida traditsioonilist taluõue loogikat (erinevad funktsioonid erinevate katuste all, kompleks moodustub mitmest erineva suurusega hoonest).¹⁶

Olemasolevad vanad puidust elu- ja kõrvalhooned tuleb säilitada või taastada väliselt autentsel kujul. Järgida tuleb hoonete algupärast arhitektuuri. Säilitada või taastada tuleb maju kujundavad iseloomulikud detailid – akende ja uste kuju ning asend fassaadil ja seinas, aga ka akende ruudujaotus ja piirdelauad.¹⁷

Seletuskirjade analüüsi käigus olen eristanud neli põhilist struktuuri elementi, mis moodustavad miljööalade väärtusdiskursuse tuuma. Esiteks esinevad planeerimis-dokumentides *väärtusprintsiihid* (nt „iseloomulik“, „välja kujunenud“, „traditsiooniline“ jne), mis väljendavad hoonete ja hooneosade abstraktseid hindamiskriteeriume ning väärtusi. Lihtsamalt öeldes vastavad väärtusprintsiihid küsimusele, mille poolest objekt on väärtuslik või milles seisneb objekti väärtus? Teiseks on *väärtuselemendid*: materjalid, vormid, struktuurid jne ehk aspektid hoonestusest, mis üldse võivad väärtusi omada. Kolmandaks on *väärtuskriteeriumid* ehk skaalad, mis näitavad väärtuse esinemise määra objektis ning väljendavad ühtlasi normatiivseid piire. Kriteeriumid vastavad küsimustele „kas objekt on väärtuslik?“

15 Abja valla üldplaneering (2008).

16 Rapla valla üldplaneering (2011).

17 Viimsi valla mandriosa üldplaneeringu teemaplaneering. Miljööväärtuslikud alad ja rohevõrgustik (2009).

ja „kui väärtuslik on objekt?“. Viimaseks elemendiks on *piirangud*, mis puudutavad väärtuste kaitsekorralduse praktilist poolt. Järgnevalt vaatlen väärtusdiskursuse struktuurielemente ükshaaval ning seejärel laiemas kasutus kontekstis.

2.2.1 Väärtusprintsüübid

Tabelis 1 on esitatud kõikides valimisse kaasatud planeeringutes esinenud väärtusprintsüübid. Esiteks võib täheldada, et nende hulk on suhteliselt väike ning kattuvus sünonüümide näol suur. Tegemist on piiratud sõnavaraga, mida korratakse dokumendist dokumenti. Esmapilgul tundub, et miljööalade diskursus on homogeenne: spetsiifiline ja kitsas kasutusvaldkond planeerimisdokumentide seletuskirjades, selgepiiriline lähteülesanne ja eesmärgid, käsitletava ainese (st arhitektuuri ja asustuse) ühekülgsus jne. Seda asjaolu kinnitavad ka näiteks kitsas teostajate ring,¹⁸ selge institutsionaliseeritud praktika väljakujunemine, sage viitamine eeskujuks olevatele juhendmaterjalidele jne.

Tabel 1. Väärtusprintsüübid miljööväärtuslike alade planeeringute seletuskirjades.¹⁹

Ajalisus	Ühisus	Ainulaadsus	Subjektiivne maitse
„autentsus“	„ühtsus“	„eripära“	„stiilne“
„algupärasus“	„ühtlus“	„erilisus“	„naturaalne“
„ajaloolisus“	„terviklikkus“	„ainulaadne“	„atraktiivsus“
„traditsioonilisus“	„harmonia“	„omapära“	„kultuur(ili)sus“
„hästi säilinud“	„sobivus (ümbrusse)“	„unikaalsus“	„esteetiline“
„väljakujunenud“	„piirkonnale omane“		„kaunis“
„varasem“	„tüüpilisus“		„väärtuslik“
„vanem“	„iseloomulikkus“		„rikkumatus“
	„iseloomulik ilme“		

18 Valimis esinenud üldplaneeringutest on 50% teostatud nelja suurema ettevõtte poolt, ülejäänud jagunevad kohalike omavalitsuste enda jõududega koostatud dokumentide (14%) ja väiksemate firmade teostatud tööde vahel (36%), kes seisid 1–2 planeeringu koostamise taga.

19 Selguse huvides ning nüansierinevuste esiletoomiseks on tabelis välja toodud kasutusel olnud sünonüümid. Erinevad antonüümid on tabelist välja jäetud. Enamus negatiivsed termineid esines kontekstis, kus markeeriti mõne positiivse väärtuse rikkumist või esitati piirang keelavas vormis (nt „Tehislike materjalide kasutamine keelatud“) ning seega polnud nende loetlemine tabeli terviklikkuse mõttes oluline.

Samas tähistab üks ja sama termin sageli väga erinevat sisu ning üksikute tööde kõrvutamisel võib täheldada pigem mõistekasutuse stiihilisust kui ühtsust. „Autentsus“ võib tähendada: 1) konkreetse hoone materiaalsel ehitusaegset algseisukorda, 2) sarnasust algupärase väljanägemisega või 3) visuaalse mulje kokkulangevust ehitusaegse ajaloolise perioodi tüübi-ideaaliga (nt „traditsiooniline“) ehk sarnasust teiste samal ajal ehitatud hoonetega ja/või nende algupärase väljanägemisega. Erinevatel määratlustel on aga otsesed tagajärjed väärtuste hindamise metoodikale ning säilitamise eesmärkidele ja vahenditele. Väljaspool üksikuid miljööväärtuslike alade teemaplaneeringuid, kus nii metodoloogiline kui terminoloogiline osa tööst on sageli selgemalt lahti kirjutatud, puuduvad väärtusprintsipiide definitsioonid. Sellest võib järeldada, et dokumente koostavad eksperdid eeldavad osapooltelt üheselt ja iseenesest mõistetavat sõnakasutust, mis aga ei vasta tõele. Eeskujude ja printsipiide paljusus on ühe töö teostamise perspektiivis ainult terminoloogilise valiku küsimus, mitte üldisem teoreetiline probleem miljööväärtuste hindamise praktikas laiemalt.

Tabelis 1 esitatud neljane jaotus illustreerib miljööaladel taluarhitektuuri kohta kasutatavate väärtuste põhiideid. Hoonete väärtuslikkus seisneb diskursuse kohaselt 1) seoses minevikuga, 2) teatavas (visuaalses ja ajaloolises) holistilisuses, 3) kordumatus individuaalsuses ja/või 4) subjektiivses maitse-eelistuses. Järgnevalt vaatlen erinevaid probleeme, mis tekivad käibel olevate väärtusprintsipiide rakendamisel maapiirkondade ehituspärandile.

Esiteks tuuakse esile hoonete ajalooline väärtus, mis seisneb kõrges vanuses, teatava kunstiloolise epohhi esindamises või olulisuses ajaloolise sündmuspai-gana. Eakuse väärtus seisneb omakorda rariteetsuses ja/või võimaluses siduda objekti teatava perioodi või olulise hetkega. Ajalise väärtuse hindamine on talude puhul problemaatiline – esiteks on mälukside ja dokumentide puudumisel äärmiselt keeruline hinnata hoonete tegelikku vanust. Isegi olukorras, kus dateerimisel kasutatakse nii suulist pärimust, kirjalikke andmeid kui dendrokronoloogilisi uuringuid, võib erinevate hindamismetoodikate abil saadud tulemuste vahel olla parimal juhul paarikümneaastane ajavahemik (Talving, 2002: 128–135). Liialdades võiks öelda, et taluarhitektuur on eatu ega mahu kuigi hästi ajalooliste

väärtuste raamidesse. Teiseks, isegi vanuse teadmisel ei ole taluarhitektuuri puhul välja kujunenud klassikalises mõistes kunstiajaloolisi „epohhe“, mille säilinud eksemplaride või ideaalkujude suhtes oleks võimalik hinnata objekti tüüpilisust või erandlikkust. Sageli räägitakse murrangulistest muutustest, mis leidsid aset 19. sajandi keskpaigas: hakati ehitama korstnaid ja avaramaid kambreid, õlgkatuste kõrval hakkasid enam levima laast- ja sindelkatused jne (Viires 1962). Samas jääb esimeste laastkatuste ja viimaste õlgkatuste vahele enam kui sajand, mistõttu ei anna ükski eelnevalt loetletud muutus selget ajalist eristusala nagu seda on olnud näiteks kunstiajaloolised stiilid. Oma üldkujult on rehielamu püsinud muutumatuna praktiliselt 13. sajandist saadik, mistõttu ei saa välja tuua ka ajaloolisi vormilisi tüpoloogiasid. Seetõttu on väljendid nagu „algupärane“, „autentne“ ja (ajalises mõttes) „tüüpiline“ taluarhitektuuri kontekstis sageli sisutühjad ning loovad aluse väga hinnangulistele ja kergesti vaidlustatavatele normatiividele. Viimaseks on objekti sündmusväärtus, mille puhul taluarhitektuur esineb mõne olulise isiku sünnitaluna (nt A. H. Tammsaare muuseum Vargamäel) või harvem ajaloolise sündmuse toimumispaigana (nt Kärde rahumajake või Atla-Eeru kõrts). Tegemist on üksikute eranditega, mis on juba valdavalt võetud riikliku kaitse alla ning mida miljööalade planeeringutes eraldi ei käsitleta.

Teiseks seisneb ehitiste väärtus miljööalade diskursuse järgi ühisuses ehk selles, kuidas objektid esindavad mingit üldisemat kategooriat või sobituvad muul moel ümbruskonda. Üldistuse aluseks võib olla nii etnograafiline tüpologia (nt Põhja-Eesti rehemaja)²⁰, planeeringu lähteandmete kogumiseks tehtud inventuur, abstraktse struktuuri terviklikkus (nt kolmest küljest piiratud ja keskelt hekiga poolitatud taluõu), visuaalne ühetaolisus ümbruskonna või naabritega kui ka hetkeolukorra vastavus mingile ajaloolisele ideaaltüübile. Ühisus toetab ka planeeringute koostamise praktilist eesmärki – sarnase välimuse taotlus võimaldab koostada ühesed normatiivsed regulatsioonid, kus eranditele jääb väga vähe ruumi. Erinevatest aluseks võetavatest väärtusprintsipiidest ning metodoloogilis-

20 Etnograafiliste tüpoloogiate kasutamise problemaatilisusest inventeerimisandmete kogumisel olen kirjutanud mujal ning usun, et kriitika arhitektuursete kategooriate moodustamise ja kasutamise osas kehtib ka väärtushinnangute andmisel. Samas tuleb nentida, et planeerimisdokumentides on vormiliste tüpoloogiate määramisel harva tuginetud etnograafilisele teadmisele, peamiselt esineb see teemaplaneeringute puhul.

test lähenemistest andmete kogumisel ja tõlgendamisel ühisuse määratlemisel on olulisem ühisuse nõue ise, mis on taluarhitektuuri puhul rakendades mõneti problemaatiline. Ühes külas ja ühel taluõuel on ehitatud erinevatel aegadel ning vastavalt tolle aja parematele teadmistele, oskustele ja võimalustele.

Tabeli kolmas jaotus esindab ainulaadsuse väljatoomist, mis leiab planeeringutes kasutust vaid üksikutel juhtudel. Kuna antud kategooria on otseses vastuolus eelmisega, siis vähemalt miljööväärtuste kontekstis on selgelt täheldatav ühisuse domineerimine ainulaadsuse üle. Näiteks kasutatakse terminit „omapära“ pigem kontekstis – „erinevus teistest omavalitsustest ja piirkondadest“, rõhutamaks piirkonna miljööala ühisuse taotlust, silmapaistvust ja kordumatust võrdluses teiste piirkondadega.

Viimaseks leidub vähesel määral subjektiivseid maitse-eelistusi väljendavaid väärtusprintsiipe. Ähmaseid mõisteid nagu „ilu“ üldjuhul välditakse, sest planeeringudokumentides on eelistatud väärtusprintsiibid, mis võimaldavad normatiivsete kriteeriumite esitamist. Subjektiivsed printsiibid on sekundaarsed või peamisi printsiipe täiendavad, millega lisatakse tekstile „värvi“. Mõnel juhul mainitakse eraldi nende subjektiivsust kui problemaatilisust väärtuste kindlakstegemisel ehk neid käsitletakse metodoloogilise ohuna. Kaks viimast väärtusprintsiipi on selges vähemuses eelnevate suhtes ning neid võib pigem pidada muinsuskaitseliste väärtusarusaamade reliktideks, mis on „eksporditud“ varasemate meetodikate juurest miljööaladele üle, kuid mis ei ole leidnud uues kontekstis eesmärkidele vastavat, sidusat ja õigustatud rakendust.

Diskursiivanalüüsi seisukohast oleks väärtusprintsiiptide juures võimalik edasi käsitleda mitmeid olulisi küsimusi, nt kellel on õigus sõnastada väärtusprintsiipe, miks minevikulisi printsiipe eelistatakse teistele ning peetakse vähem subjektiivseteks, millest tuleneb väärtusprintsiiptide rõhutatud visuaalsus, kuidas varieerub mõistetele antav sisu dokumentide võrdluses jne. Käesoleva töö seisukohast on aga oluline märkida, et tegemist on kaudselt muinsuskaitseliste väärtusprintsiiptidega, mis on vajaduse tekkides mälestistelt ja linnalistest piirkondadest „eksporditud“ taluarhitektuuri. Ainus väärtusprintsiiip, mida võib teistega võrreldes pidada ainult maapiirkondade ehituspärandile omaseks, on miljööalade seletuskirjades sage-

dasti esinev „traditsiooniline“. Tegemist on sisulises plaanis väga suures ulatuses varieeruva mõistega, mida kasutatakse üldisemalt taluarhitektuuri sidumisel minevikulisuse ning ühisuse väärtusprintsipiidega. Kui maapiirkondade ehitiste puhul puuduvad selgelt eristuvad epohhid, millega saaks taluhoonete „tüüpilisust“ määratlada, siis „traditsiooniline“ annab mõiste, mis esitab ajalise tüpoloogias (nt „autentsuse“ mõistes) funktsiooni ning võimaldab seda täita praktiliselt mistahes väärtuskriteeriumite ja -elementidega. Ühtlasi võimaldab „traditsioon“ koondada enda alla erinevaid loetelusid „traditsioonilistest“ vormidest ja materjalidest, mis võimaldavad luua meetoodilise aluse visuaalsetele ühisustele. Ilma „traditsioonita“ poleks võimalik taluarhitektuuri väärtuselemente ja -kriteeriume ühe kindla väärtusprintsipi juurde koondada, sest maapiirkondade lihtsad ehitised ei allu kuigi hästi muinsuskaitsealustel väljalõigatud tüpoloogiatele. Samas võivad sõltuvalt eksperdist „traditsioonilisteks materjalideks“ olla nii roog, sindel, laast, plekk kui ka mõnel juhul eterniit – kõik on defineerimise küsimus. Kuna antud artikkel keskendub laiematele probleemidele, siis jätan „traditsiooni“ teema siinkohal lahtiseks ning loodan, et keegi teine võtab kunagi ette põhjalikuma analüüsi ning toob selgust selle mõiste kasutusvõimaluste ja sisu kohta.

2.2.2 Väärtuselemendid ja -kriteeriumid

Uute elamute ehitamisel tuleks eelistada ajaloolisi talukohti ning soovivat on arvestada vanade kinnistu piiridega. Uute hoonete ehitamisel on oluline nende sobivus miljöösse. Tähtis ei ole olemasolevasse külamiljöösse ajaloolise ilmega majade ehitamine, vaid ehitatavate majade mastaap ja õige välisviimistlusmaterjalide valik. Uued hooned ei tohiks olla suurema mahu ja gabariitidega, kui olemasolevad hooned. Soovivat on mitte projekteerida hoonete kõrguseks üle 1,5 korruse (erandkorras 2,5 korruselisena). Välisviimistluse materjalidest tuleks kasutada naturaalseid materjale: klaasi, betooni, puitu, kivi. Vältida tuleks Peipsi piirkonna ehitustraditsioone eiravate freespalkmajade ehitust. Freespalki on raske lugeda traditsiooniliseks ehitusmaterjaliks ning materjal annab

*ehitisele kämpingliku ilme. Palkehitiistest on Peipsi piirkonnale omased tahutud ristpalkhooned. Samuti tuleks vältida kataloogimajade ehitamist.*²¹

Eelnev lõik iseloomustab hästi väärtuselementide hulka, milleks võivad olla hoone ise, abstraktsed struktuurid (sh taluõu, küla), ehitusmaterjalid, konstruktsioonid, arhitektuursed vormid jne. Ühtlasi tulevad näitest välja väärtuskriteeriumid, mis mõnede elementide puhul on neile eriomased, mõnel juhul võivad katta mitmeid elemente – hoone juures on olulised selle gabariidid, õuealal paiknemise ajalooline struktuur, materjal ja vorm (nt katusematerjal ja -kuju) jne. Väärtuskriteeriumid on ühtlasi piirangute normatiivseks mõõduks ning esinevad seetõttu kahe erineva skaalana: sobilike materjalide loeteluna („klaas, betoon, puit, kivi“) või mõne mõõtme numbrilise vahemikuna („kuni 1,5 või 2,5 korrust“). Lisaks esineb sageli väärtusprintsipiide kasutamist väärtuskriteeriumina (nt „eelistada traditsioonilisi materjale“) ilma, et järgneks selgitavat skaalat. Umbmääraste ja kindlapiiriliste piirangute valiku taga tuleks näha väärtuste selgitamise meetodika ja planeerimispraktika iseärasusi. Loetelu ja skaala formuleeringus esitatud piirangud seavad kohalike elanike tegevusele väga selged ja kitsad raamid, mida kohalik omavalitsus on teemaplaneeringu jõustumisel sunnitud rida-realt rakendama. Üldsõnalised selgitused jätavad vastavatele ametnikele tõlgendusvabaduse ning teatud mõttes võimaluse piirangute eiramiseks. Teisalt annavad selged sõnastused ametnikele tugevama juriidilise seljataguse soovimatute uusehitiste keelamisel ning oma otsustuste õigustamisel (nt detailplaneeringu kooskõlastamata jätmisel). Ähmaste terminite tõlgenduste paikapidavust ühe või teise osapoole kasuks on keerulisem tõendada.

21 Peipsiäärsete külade miljööalade planeering (2004).

Tabel 2. Väärtuselemendid ja -kriteeriumid (kursiivis) miljööväärtuslike alade planeerimisdokumentides.

Elemendid	Struktuurid	Vormid	Muu
fassaad	hoone	<i>ruudujaotus</i>	<i>värv (kui viimistlus)</i>
materjalid	krundistruktuur	<i>kuju</i>	<i>värvus</i>
uksed	õuestruktuur	<i>kujundus</i>	<i>materjalid</i>
aknad	küla(maastiku)- struktuur	<i>kaldenurk</i>	<i>vaade(ldavus)</i>
katus		<i>(ehitus)alune</i> pind	<i>viimistlusviis (nt käsitsi tahutud)</i>
viimistlus		<i>(ehitus)maht</i>	<i>hoonetüüp</i>
avatäited		<i>(hoone, piirde) kõrgus</i>	
karniis		<i>arhitektuur</i>	<i>traditsiooniline</i>
seinad		<i>mastaap</i>	<i>algupärane</i>
(katuse) harjajoon		<i>gabariidid</i>	<i>loomulik</i>
väikevormid			<i>naturaalne</i>
detailid			<i>ajalooline</i>
juurdeehitised			<i>autentne</i>
sokkel			<i>välja kujunenud</i>

Ülalolevat tabelit vaadeldes on taaskord võimalik tõdeda miljööväärtuslike alade planeeringute seletuskirjade diskursuse homogeensust – ligi paarkümmend väärtuselementi koos veidi üle paarikümne kriteeriumiga. Mõned elemendid leiavad sagedasemat käsitlust (nt katuse materjal ja kuju, avatäited, sein- ja välisviimistluse materjal, õue ja küla struktuur), teisi mainitakse üksikutel juhtudel (nt karniis, sokkel, ehisdetailid). Hoolimata teatavatest piirangutest nende kombineerimisel (nt *ruudujaotus* käib eranditult akende kohta) on dokumentidest võimalik leida palju varieeruvust, eriti väärtuskriteeriumite piiritlemisel. Näiteks, võib praktiliselt mistahes element või struktuur olla *traditsiooniline*.

Teiseks on Tabeli 2 põhjal näha, et kuigi hooneid ja piirkondi väärtustatakse ideeliselt tervikuna, seisneb ehitiste väärtus teatud üksikute elementide (vastavalt detailide või ehitiste) seisukorra summas, taluõue väärtus hoonete summas ning

küla seisukord õuede summas. Üksikute elementide väärtus moodustab summaarselt terviku väärtuse. Nii võib tekkida olukordi, kus ühe nõukogudeaegse „sobimatu“ hoone tõttu jääb kogu õu miljööalast välja või suuremaks ehitatud aknaava tõttu ei ole vana rehemaja enam väärtuslik. Vorme (nt katuse tüüp või kaldenurk) vaadeldakse sageli materjalidest eraldi (nt roogkatuse), kuid praktikas tuleks neid vaadelda ühtse konstruktsioonina, ehitustehnilise tervikuna. Taoline killustatus tingib olukorra, kus miljööalade seletuskirjas on lubatud nii roog katusekattena kui viilkatuse tüüp, mis aga pole kuigi sageli koos esinenud. Selge on see, et tegelikke lahendusi vaadeldakse kohalike omavalitsuste ametnike poolt tervikuna ning tegemist on pigem pseudoprobleemiga, kuid taoline atomaarne lähenemine on muinsuskaitsele väärtusarusaamale iseloomulik.

Jättes kõrvale suuresti ainult kaardi pealt aimatavad väärtuselemendid (nt küla/maastiku struktuur), on valdav enamus neist rõhutatult arhitektuuri visuaalselt tuvastatavad aspektid. Peale fassaadi värvi, katuse katematerjali ja akende ruudu- jaotuse koosneb taluarhitektuur veel seinatarinditest, sokli ja põranda sõlmedest, tappidest, katuse kandekonstruktsioonidest – pennid, roovitused, murispuud, toolvärgid jne. Samas on neid elemente ning nende väärtusi kogu dokumentide valimi ulatuses mainitud ainult üksikutel kordadel. Räägitakse küll traditsioonilistest materjalidest või ehitistest, kuid mitte traditsioonilistest ehitusvõtetest. Võimalike teiste (talu)arhitektuuri koostisosade hulgast on esile tõstetud ainult need osad hoonest, mis on väljastpoolt vaatleja jaoks nähtavad.

2.2.3 Piirangud

Üldjoontes võib miljööväärtuslike alade planeeringute seletuskirjade piiranguid puudutavat sõnavara iseloomustada leebe-range skaalal. Ühes otsas asuvad käskivas kõnevormis sõnastatud kohustused ning teisel pool soovituslikud hoiakud. Kahtlemata on terminite leebus või rangus sõltuv ka kasutuskontekstist (nt „kasutada tuleb ainult puitmaterjale“ vs „kasutada tuleb traditsioonilisi materjale“), kuid ülevaatlikkuse huvides olen siiski paigutanud piirangute sõnavara Tabelis 3 kahte tulpas. Ühtlasi ei saa öelda, et kõik planeeringud jaotuksid selgelt ühte või teise skaala äärmusse. Sageli leidub ühe dokumendi raames nii rangeid kui leebaid sõnastusi.

Tabel 3. Piirangud miljööväärtuslike alade planeerimisdokumentides.

Piirangud	
Ranged	Leebed
tuleb säilitada	arvestada
tuleb taastada	võib nõuda
keelatud (on)	soovitavat
kasutada	sobitada
ei tohi	vältida
peab	tagada
väljastatud (on)	järgida
mitte kavandada	eelistada
ei ole lubatud	säilitada

Silmapaistvaimaks jooneks, mis esineb nii rangete kui leebete piirangute puhul, on nende umbisikuline kõneviis. Praktiliselt kusagil ei ole täpselt määratletud ei kohustusi seadev isik või asutus ega kohustust kandev osapool. Juriidilises mõttes on planeeringu koostajaks muidugi kohalik omavalitsus ning seda tuleb järgida kõigil valla territooriumil elavatel kodanikel, kuid sageli on nende soovitude taga konkreetne arengudokumendi koostanud ettevõtte ja/või isik(ud). Umbisikulisust võib vähemalt osaliselt selgitada akadeemilistes tekstides esineva sarnase võttega, mille eesmärgiks on rõhutada esitatavate väidete objektiivsust ehk sõltumatust konkreetse uurija isikust. Tõmmates paralleele planeerimismaastikuga võib oletada, et omavalitsuse ametnik ei või esineda kohalike väärtuste määratlejana, sest tal puudub vastav pädevus. Isegi eksperdid, kel on see pädevus olemas, ei rõhuta oma isiku esiplaanile tõstmisega oma arvamuse subjektiivsust, vaid peavad päevavalgele tooma asjade „tegeliku“ väärtuse. Sel moel on tagatud väärtuste sõltumatus konkreetsest arvajast ning justkui leiaks kinnitust nende universaalne kehtivus.

Akende ja uste vahetamisel peavad uued olema sarnased esialgsetega, säilitades materjalid, gabariidid, ruudujaotuse ja profiilid. Lubatud on sisemise raami ühekordne klaas vahetada klaaspaketi vastu. Akende ja uste vahetamiseks ning uute avade tegemiseks või vanade sulgemiseks on vajalik igakordne valla ehitusala ametniku kirjalik nõusolek. /.../ Ehitiste rajamisele või ehitiste remondi- või ümberehitusprojektide koostamisele peavad üldjuhul eelnema ehitusajaloolised või arheoloogilised uuringud, mille vajadus määratakse detailplaneeringuga või projekteerimistingimustega.²²

Valla territooriumil määratud miljööväärtuslikele aladele seatud maakasutuse tingimused on säästva arengu põhimõtteid toetavad ja määratud maastiku kaitse ja hoolduse eesmäärke teenivad:

- *säilitada traditsioonilisi elemente, struktuure ja maakasutust;*
- *säilitada põllumajandusmaastiku avatust ja vaateid väärtuslikele elementidele;*
- *võimaluse korral taastada traditsioonilisi elemente ja maakasutust (kivi- ja lattaiaid, puiesteed, looduslikud niidud jms);*
- *sobitada uusi elemente (hooneid, rajatise) ja maakasutust vanaga nii, et ei tekiks häirivat ebakõla ning ei rikutaks pöördumatult neid väärtusi, mille pärast maastik välja valiti.²³*

Eelnevad kaks näidet illustreerivad planeeringute kahte põhimõtteliselt erinevat hoiakut miljööalade toimeviisi kohta – kohustav ja soovituslik. Esimese taotluseks on määratleda võimalikult selged piirid ja kohustused ning kehtestada neid detailplaneeringute kaudu. Teise eesmärgiks on pigem sõnastada väärtused võimalikult vabalt, kuulutada need planeeringute kaudu soovituslikeks ning loota omanike heatahtlikkusele nende järgimisel. Ühtlasi kasutatakse kehtestav-kohustusliku hoiaku puhul väärtuskriteeriumite määratlemisel rohkem loetelusid ja numbrilisi

22 Juuru valla üldplaneering (2009).

23 Pärsti valla üldplaneering (2006).

vahemikke, et kohustusi täpsemalt fikseerida. Kuigi miljööväärtuslike alade kehtestamine on oma olemuselt pigem passiivne kaitsemeede (enne detailplaneeringu koostamist mingeid muid sekkumisvahendeid ei rakendata), siis on soovituslik lähenemine kaugenemas selgesõnaliste kohustuste määratlemisest. Ühelt poolt on see kahtlemata omanikusõbralikum lähenemine, jättes vabad käed oma varaga ümberkäimisel, kuid teiselt poolt võiks rakendusliku aspekti ärajäämisel miljööväärtused samahästi ka sõnastamata jätta.

2.3 Kokkuvõte

Probleemide ja iseärasuste kõrval tuleb mõista kõigi erinevatel alustel koostatud üksikute meetodikate ühisosa ning terviklikkust. Üldiselt järgivad kõik miljööalade väärtusi hindavad dokumendid sama valemit – väärtusprintsipiide põhjal on vaatlusaluste elementide hulgas teatavate kriteeriumite alusel koostatud normatiivsed piirangud printsipiidest tulenevate väärtuste säilitamiseks. Kuigi definitsioonide esinemine, terminite sisu, väärtuskriteeriumite valik, töö põhjalikkus, piirangute sallivus jne varieeruvad suurel määral ühest dokumendist teise, peavad need aspektid kindlasti esinema ning üksteisega suhestuma. Vastasel juhul pole tege mist miljööalade väärtusi käsitleva seletuskirjaga. Erinevate väärtusprintsipiide ja definitsioonide taga peituvad aga üldisemad arusaamade sellest, mis on väärtus.

Esiteks on miljööalade dokumentides esitatud väärtused objekti või nähtuse omadused, mitte üksiku vaatleja subjektiivne hinnang. Seletuskirjades pole üheselt öeldud, kas need on oma olemuselt sarnased füüsikalistele parameetritele nagu aine mass või tihedus või sõltuvad mingil moel ka vaatajast, kuid kahtlemata kuulub väärtus pigem arhitektuuri kui hindaja juurde. Valdkonna eksperdid on suutelised esemete tegelikku väärtust määratlema neid meetodiliselt vaadeldes, analüüsides ja võrreldes. Kuigi igaühel meist võib olla vastakaid arvamusi hoonete ilu, kasulikuse ja stiilipuhtuse kohta, siis väljendavad need ainult isiklike maitse-eelistusi, mitte arhitektuuri tegelikku väärtust. See tuleb alles välja selgitada. Väärtus ei ole seega kõikuv ja muutlik hinnang, vaid midagi püsivamat.

Teiseks on miljööalade väärtuste diskursuse seisukohast oluline universaalse väärtusprintsipi olemasolu. Kuivõrd väärtused ei seisne ühe inimese hinnangus,

vaid püsivad üldisematel alustel, siis peaks kõnealune väärtusprintsip olema määratletav ja fikseeritav väljaspool ühe inimese arvamust. Tegemist on miljööalade planeeringute põhilise eesmärgiga – selgitada välja hoonete tegelik väärtus ning tagada selle säilimine. Juhul kui väärtused poleks universaalse iseloomuga, vaid pidevalt muutuvad või suhtelised, oleks väga raske õigustada kindlapiiriliste normatiivide kehtestamist. Püsivad väärtused tähendavad püsivaid väärtuskriteeriume ning kui need on hoone juures tuvastatud, siis on avalikkusel moraalne kohustus tagada nende säilimine.

Siit jõuame viimase olulise aspektini, milleks on miljööväärtuste diskursuse normatiivsus. Kui meil on võimalik välja selgitada näiteks taluarhitektuuri universaalne väärtus, siis asetuvad kõik käsitletavad objektid kvaliteedi määra poolest ühtsele skaalale. Sel juhul tõuseb üks hulk objekte esile ning teine hulk jääb skaala negatiivsele poolele või üldse väljapoole hindamisväärtisust. Iga normatiivne skaala esitab end absoluutse ja universaalse alusena üksikute objektide hindamisel. Taolisel puhul osutub alumine ots „väärtusetuks“ või „sobimatuks“ ehk peale positiivsete väärtuste eristatakse ka negatiivsed. Olguigi, et ühe mõiste (nt „traditsioonilisus“) ümber võib luua mitmeid sarnaseid ja ka vastandlikke skaalasid, on nende kriteeriumite väljatöötamine üksiku planeeringu juures endiselt kohustuslik.

Eelnevalt miljööalade väärtusdiskursusest esile toodud kolm aspekti on ühtlasi aluseks kunstiesteetikaga tihedalt seotud väärtusteoriale, mida nimetatakse aksioloogiaks (Herrnstein Smith 1991). Lühidalt on aksioloogia eesmärgiks selgitada välja kunstiteostes leiduvad universaalsed väärtused, mistõttu on mingid teosed teistest põhimõtteliselt paremad. Lähtekohaks on küll arvamuste paljusus, kui seda nähakse olemuslikult konfliktse situatsioonina. Kaks vastuolulist hinnangut ühele ja samale objektile tähendab, et ühel hindajal peab olema õigus ja teine eksib. Sel moel on väärtuste küsimus ühtlasi ka tõe ja õiguse küsimus ning põhjustab tänapäevani tülisid ja arusaamatust. Aksioloogia kriitikud on välja toonud mitmeid vildakusi teooria ülesehituses, mis on otseselt täheldatavad ka miljööväärtuste diskursuse juures. Näiteks peetakse arusaama väärtusest kui objekti omadusest problemaatiliseks, sest erinevalt palgi suurusest, survetugevusest, erikaalust jne ei ole tema väärtus seinakonstruktsioonina kuidagi tuletatav palgist endast, vaid

alati suhteline. See tähendab, et olukorras, kus keegi mõõtmise asemel hindab objekti väärtusi, on tegemist subjektiivse hinnanguga. Eksperti puhul on need lihtsalt (tavaliselt) põhjalikumalt põhjendatud ja mõtestatud, kuid siiski tema valdkonnast lähtuvad. Teiseks argumendiks on erinevate võimalike väärtusprintsipiide määratluste (ja neist tuletatud skaalade) lõputu hulk, mis kuidagi ei toeta väärtuste universaalsuse eeldust. Iga skaala koostamisel tuleb siiski rakendada üht määratlust ning jätta teised kõrvale. Väärtusprintsipi valiku ja definitsiooni aluseks ei ole kindlat teooriat, vaid tegemist on eksperti isikliku dispositsiooniga.

Eelneva peatüki eesmärgiks ei ole esitada väidet nagu oleks miljööväärtuslike alade planeerimispraktika olemuslikult halb, sest taluarhitektuur vajab tunnustust, tähelepanu ning sobivat lähenemist kaitsemeetodite väljatöötamiseks. Väga suures osas on miljööalad suutnud neid eesmärke ka täita. Püüdsin juhtida tähelepanu mõningatele puudustele meetodika rakendamisel taluarhitektuurile veendumusega, et olukorda saab parandada. Kuigi mul ei ole välja pakkuda konkureerivat meetodikat maapiirkondade ehituspärandi säilimise tagamiseks, püüan siiski avada majaomanike väärtusarusaama ning loodan, et see võiks olla täiendavaks aluseks väärtuste mõtestamisel ning uute kaitsepraktikate väljatöötamisel.

3. Kihnu elanike väärtusdiskursus

Vastukaaluks planeeringute seletuskirjades esitatud miljööalade väärtusdiskursusele analüüsin järgnevalt Kihnu majaomanike arvamusi nende hoonete väärtuste osas. Küsimused, millele püüan vastuseid leida, on eelmise peatükiga suuresti samad – milliseid kategooriaid kasutatakse taluarhitektuurist kõneldes, kuidas hinnatakse hoonete väärtust ning millist üldist väärtusarusaama kätkeb vaadeldav diskursus. Siinkohal tuleks aga rõhutada olulisi erinevusi miljööväärtuslike alade seletuskirjade ning intervjuude formaatide vahel. Viimast kujundab väga suures osas ette antud küsimuste sõnastus, toon, järjestus jne. Hoolimata meediumi erinevast vormingust on siiski võimalik välja tuua sarnaseid kategooriaid mõlema diskursuse puhul ning saadud tulemusi võrrelda. Käesolev peatükk lähtub osaliselt ka välitööde andmete põhjal valminud Mariliis Mieleri magistritöö (2013) tulemustest.

3.1. Metoodika

Koostöös Tallinna Ülikooli ning kohaliku omavalitsusega korraldas Eesti Vabaõhumuuseum 2012. aastal Kihnus välitööd, mille käigus koguti 75st talust andmeid hoonete konstruktsioonide ja seisukorra kohta, tehti fotosid ning viidi läbi intervjuusid. Sõltuvalt intervjuud läbi viinud teadlaste ja tudengite erialastest huvidest puudutasid küsimuskavad ka aiandust ja õigeusku, kuid põhiosa küsimustest keskendus (miljöo)väärtustele ja taluarhitektuurile (vt Lisa 2 lk 42). Pool-struktureeritud intervjuu kava väljatöötamisel tundus otsene lähenemine väärtuste temaatikale problemaatiline. Küsimused nagu „Milline on teie jaoks hoone väärtus?“ või „Kuidas väärtustate oma hooned?“ kõlavad pentsikult ning eksitavad vastajat mõtlema hoone turuhinnale või kodukaunistamisele. Kahtlemata on ka need aspektid osa omanike väärtusdiskursusest, kuid need võivad suunata vastaja tähelepanu eemale laiemalt väärtuste spektrilt. Kõige viljakamaks küsimuseks osutus näiteks „Millal te viimati remonti tegite?“, mis võimaldas rääkida nii valikutest, materjalide omadustest, töökogemustest kui rahulolust tulemusega. Kuna intervjuusid pole transkribeeritud ega litereeritud, siis on materjalidele viidatud kui eravalduses olevale audiokogule.²⁴

Olulisemateks metoodilisteks probleemideks on minu jaoks olnud intervjuude põhjal analüüsitava materjali piiratud hulk ning väärtusdiskursuse nimetamine. Esiteks on läbiviidud intervjuudest põhjalikumalt väärtustele keskendunud ainult umbes 30. Kuigi ka teistes on esitatud kavale vastavaid küsimusi, on seda teinud muude valdkondade tudengid, kes pole osanud pool-struktureeritud intervjuud edasi suunata oluliste täpsustuste poole. Teiseks ei oska ma täpselt määratleda diskursuse piire – kas tegemist on majaomanike väärtusdiskursusega või Kihnu elanike väärtusdiskursusega või millise muu terviku alla neid intervjuusid saaks viia? Enamus vastanutest olid talude peremehed ja -naised, kuid leidis ka omanike abikaasasid ja teisi sugulasi. Isegi diskursust Kihnu elanikega piiritledes tekib küsimus, kui hästi see esindab kõiki kihnlasi tervikuna ning iga kihnlast individuaalselt. Loodan, et minu väidetega eri arvamusele jäävad kihnlased arves-

24 Kogutud andmed on üle antud Kihnu Muuseumile ning soovi korral saab nendega tutvuda ka Eesti Vabaõhumuuseumis.

tavad tõlgenduse käigus tekkida võivate vigadega ning andestavad oma isiklike vaadetega sobimatute üldistuste puhul.

3.2. Analüüs.

Enne analüüsi juurde asumist tooksin välja ühe põhimõttelise erinevuse eelneva seletuskirjadel põhineva empiirilise materjali ja intervjuude vahel, mis tuleneb andmete vormist ning esitaja perspektiivist. Näiteks võib küsitluste käigus kohata järgnevale sarnaseid jutustusi:

Enne oli ikka palk [ehitusmaterjaliks]. Ikka mandrilt hobusega [toodi]. Üks palk peale, jälle teinekord tuleb tuisk merepeal, tuleb palk ka veel maha lasta mere peale sellepärast, et hobune ei jõua vedada: värskete tee olnud. Teine päev mine otsima, kus see palk on kõik lumesse tuiskand. (Talu P)²⁵

Taoliste tähenduskihtide ning mälestuskildudeni jõuab üldisi küsimusi esitades harva ning jääb üle ainult aimata värvikaid maailmu väheste lühikeste lugude taga. Siin võib näha üht intervjuudes selgelt esiletulevat väärtusvormi isikliku emotsionaalse kogemuse näol, mida eksperdi pilk ei suuda enamasti tuvastada ega hinnata. Kuigi antud analüüsis ma personaalsetele kogemustele rohkem otsest tähelepanu ei pööra, on siiski oluline näha eksperdi ning indiviidi perspektiivide olulist ja põhimõttelist erinevust. Esimesel juhul on väärtushinnangute eesmärgiks üldiste universaalide tuvastamine ja meetodiline määratlemine kindlat formaati järgiva dokumendi koostamiseks, teisel juhul situatiivsete otsustuste langetamine isikliku kogemuse pinnalt. Edasi püüangi näidata nende perspektiivide põhimõttelisi erinevusi, kuid ka mõningaid sarnasusi.

²⁵ Siin ja edaspidi kasutan allikate anonüümsuse tagamiseks talude märkimisel lühendeid, mille taga olevad intervjuud on mulle teada. Rakendades materjale, mis on avaldatud ka Mieleri lõputöös, kasutan otseviitamist.

3.2.1. Väärtusprintsüübid

Erinevalt miljööalade seletuskirjadest ei väljenda intervjuudele vastajad end selgepiirilistes väärtuskategooriates ega kasuta kindlat terminoloogiat. Näiteks esineb järgnevas lõigus mitmeid hinnanguid, mis pole otsesõnu esitatud:

Mulle palkseinad ja sellised asjad ei meeldi. Ma eeldan puhtaid seinu, et koristada kergem oleks. Palkseinaga tuleb rohkem vaeva näha, ikka aegajalt üle lakkida ja õlitada. (Mieler 2013: 51)

Siinkohal olen võtnud intervjuusid analüüsidest tõlgendusvabaduse väärtusprintsüüptide määratlemisel ning näiteks eelnevast lõigust tuvastanud järgnevad väärtusprintsüübid „kasutusmugavus“ („et koristada kergem oleks“) ning „hooldatavus“ („Palkseinaga tuleb rohkem vaeva näha, ikka aegajalt üle lakkida ja õlitada“). Artikliruumi kokkuhoiu mõttes ei hakka ma iga järgnevalt esitatud analüüsikategooriat põhjalikumalt lahti selgitama, keskendudes enam nende üldisele iseloomustamisele. Olen püüdnud allolevasse tabelisse koondada kõik intervjuudes esile tulnud väärtusprintsüübid (Tabel 4).

Tabel 4. Kihnu elanike taluarhitektuuri väärtusdiskursuse väärtusprintsüübid.

Ressursimahukus	Funktsionaalsus	Omandilisus	Väljanägemine
Kättesaadavus	Käepärasus	Isetegemine	Ilu
Maksumus	Hooldatavus	Iseotsustamine	Sobivus
Töömahukus	Kasutusmugavus	Regulatiivsus	
Ajakulu			
Vastupidavus			
Oskused			

Arhitektuuri väärtuse avaldumise põhiliseks viisiks omaniku jaoks on hetk,²⁶ mil tuleb vastu võtta majanduslik ning pragmaatiline otsus mõne ehitusliku muudatuse osas – remonttööd, ümberehitus, pööningu väljaehitamine, hoone soojustamine jne. Esmajoones nähakse ressursina muidugi raha, millesse konverteeritakse ka soojustamisel saadavad küttevõidud, ehitusele kuluvad töötunnid, materjalide valikud jne. Samas on aeg-ajalt vestluses esile kerkinud ka ise ehitamine, mille puhul võib ressursiks pidada ka oskusi, kuigi sellest otseselt nii ehk ei mõelda. Ühtlasi on raske hinnasilti külge panna näiteks kolhoosiajast pärit plokkidele, mis on kunagi hangitud ja ladustatud. Tegemist on käepäraste kättesaadavate materjalidega, mis võivad ehituses kasutust leida. Lühidalt võib ressursimahukuseks pidada omaniku võimekust realiseerida vajadusel põhinevat arhitektuurset ideed. Funktsionaalsuse puhul rõhutatakse sageli materjalide või konstruktsioonide praktilisuse olulisust. Kaheks olulisemaks teemaks funktsionaalsuse puhul on hooldatavus ning kasutusmugavus. Kuigi neid võib pidada samavõrd maitse küsimuseks nagu hoone väljanägemistki, siis omanike seisukohast on need selgelt olulisemad aspektid arhitektuurist, mis peavad olema argumentidega põhjendatud. Omandilisuse puhul on olulisemaks mõneti eelmise punktiga vastandlik väärtus, isetegemine. Näiteks vanade puitakende ja uute plastikute võrdluses tuuakse mõni kord välja küll plastikakende kergem hooldatavus, kuid samas ka probleem nende parandamisel – juhul kui midagi puruneb, siis on seda väga raske ise korda teha või asendada.

Mieler on Tabelis 4 esitatud kolm esimest väärtusprintsipi kokku võtnud ühe nimetaja alla – kasutusväärtus (Mieler 2013: 50–51). Kasutusväärtus rõhutab omaniku perspektiivi ning ei seisne objekti (materjali või konstruktsiooni) mõnes fikseeritavas omaduses, vaid väljendab väärtushinnangu sõltuvust olukorrast ning otstarbekust mingi eesmärgi täitmisel. Näiteks laastkatus on üldjuhul kallim ja vähem vastupidav kui plekk-katus ning vajab sagedasemat hooldust. Samas võib majaomanikul olla oma mets, võimalus laenata naabrilt laastulõikamise masin ja

26 Erinevalt eksperdist ei hinda omanik oma hoonet pidevalt ja teadlikult ning see ei toimu abstraktsete kriteeriumite suhtes ja paberil. Teisteks hetkedeks, millal avaldub hoone väärtus omanikule, võib olla näiteks teise inimese kiitus või laitus, ebamugavalt madal uksepiit, kuhu kummardusest hoolimata lööb alatasa pea ära, kodukujundusajakirjades esitatud nõuanded võrdluses oma koduga jne.

hakkajad noored sõbrad-sugulased, kes tuleksid laastulöömise talgutele. Sel juhul kaalub materjali kättesaadavus ning madal omahind (toit ja öömaja talgulistele) üles selle väiksema vastupidavuse. Seega ei saa üheselt öelda, kas üks materjal on teisest parem, kui ei ole selge konkreetne kontekst: mille jaoks parem, millest parem, millise kättesaadavuse ja töömahukuse juures jne. Isegi samas olukorras samale otsusele hinnangut andes asetavad erinevad inimesed (nt varasematest kogemustest või saadaolevast teabest sõltuvalt) mõnele aspektile rohkem rõhku kui teisele. Lühidalt kokku võttes on kasutusväärtus alati sõlteline ehk relativistlik. Siinkohal tuleks rõhutada, et intervjuudes tuleb selgelt välja ka esteetiliste (sh „vana-ilmelisuus“ või „traditsioonilisus“) aspektide olulisus muude hulgas, kuid alati kooskõlas teiste väärtusprintsipidega.

3.2.2 Väärtuskriteeriumid ja kontekst

Miljööväärtuslike alade väärtusdiskursuse juures võis selgelt eristada väärtuselemente ning -kriteeriume. Intervjuude põhjal on olukord üpris sarnane: väärtuselementid on praktiliselt samad, lisaks veel peidetud konstruktsioonid nagu vundamendid ja sõlmede detaillahendused, ning kriteeriumid on otseseks järjeks printsipidele. Samas on kriteeriumite puhul täheldatav oluliselt suurem varieeruvus ka ühe objekti puhul ning vasturääkivuste aktsepteerimine ja arvestamine. Kuna kõiki kriteeriume, mis on arhitektuursetele elementidele omased, ei jõua siinkohal loetleda, siis piirdun ühe väärtustamise konteksti põhjalikuma avamisega. Heaks näiteks hindamiskonteksti kujunemisel on miljööalade seletuskirjades mõnikord taunitud plastakende kasutamine, mis välitööde hetkel tundus olevat Kihnus moes:

Vanu maju tehakse korda. Mida tehakse ja mille peale igaüks nina kirtsutab, mis me kõik teeme siin väga paljude majade kordategemisel, ei kasutata vanu materjale. Enamus lähiajal kordatehtud on plastikakendega. See on üks ajastu märk, see on au küsimus, et igal kihnlasel peab plastikaknad ees olema. Mina isiklikult seda plastikakent nii väga ei kard, on hullemaid asju, mis mulle ei meeldi. (14)

Plastikakendega jääb hetkel umbseks, avad küll akna. Õhk ei liigu. Isegi kui puitaken meeldib, siis raha vähesuse tõttu tuleb võtta plastik. (15)

Läksin linna kindla plaaniga puidust aknad ette panna, aga räägiti ümber, et kui ei ole hoolitsevat abikaasat, kes akende eest igal aastal hoolt kannaks, oleks mõttekam võtta hooldusvabamad plastikaknad. (30) (Mieler 2013: 50)

Lisades eelnevatele katketele täienduseks muid arvamusi saame akende puhul järgmise väärtuskriteeriumite loetelu: parem õhutihedus (st tuul ei puhu klaasi vahelt tuppa), küttekulude vähenemine, hooldusmugavus, sümboolne väärtus (nt märk elu edenemisest talus), ressursikulu, purunemiskindlus, halvem ventilatsioon, halvem õhukvaliteet, niiskus- ja hallituskollete teke, väiksem vastupidavus, ise remontimise võimaluse puudumine, suurem asenduskulu jne. Ainult ühel juhul, mis on ülalpool ka välja toodud, on intervjuudes mainitud plastakna „mitte-autent-sus“. Enamus kriteeriumitest on asjakohased varasema puitaknaga võrreldes. See tähendab, et konteksti ei loo ainult vaadeldava objekti enda omadused, vaid paiknemine teiste (nii olnud kui uute, saadaolevate) alternatiivide väljas. Oluline roll on ka kogemusel – varasem lahendus on uuema suhtes halvemas seisus, kuna aja jooksul on selle puudused ilmsiks tulnud ning võistlevad neis aspektides ilmselget paremate variantidega.

Plastikakent eelistatakse peamiselt seetõttu, et tegemist on hooldusvaba, vastupidavama ning kättesaadavama (odavamana) lahendusega. Kuid nagu eelpool esitatud loetelust näha võis, on praeguseks kogunenud ebameeldivaid kogemusi ka plastakende suhtes ning neid hinnatakse mõnel pool praktilistest lähtekohtadest tulenevalt negatiivselt. Seega plastikakende väärtus või väärtusetus ei tulene mitte neist endist ega kõrvutusest mõne olemuslikult „väärtuslikuma“ materjali, vormi või konstruktsiooniga, vaid indiviidi olukorra-sõltelisest valikust. Viimase aspekti kontekstist moodustavad relevantse info hulk, kättesaadavus ning tõepärasus. Millegipärast on levinud arusaam, et plastikaknad parandavad hoone

soojusefektiivsust ning sisekliimat. Samas näitavad Eesti palkelamutes tehtud soojustehniliste mõõdistuste põhjal modelleeritud energiatõhususe arvutused, et ainult vanade akende renoveerimise ja uute plastikute asendamise mõju eraldi vaadeldes on tulemused suhteliselt sarnased: esimesel juhul 3% võitu küttekulu osas, teisel juhul 4% (Alev et al. 2014: 58–66). Põhjus on selles, et akende pindala on muu seinaga võrreldes suhteliselt väike ning isegi kui plastakende U-väärtus on vanadest puitakendest oluliselt parem, siis selle reaalne mõju jääb väikseks. Seega väärtuskriteeriumid, mida võidakse otsustuse langetamisel arvesse võtta, ei pruugi olla mõnest objektiivselt vaatepunktist relevantsed, vaid tuginevad inimeste arvamustele ja veendumustele. Samas ei saa väita, et need oleksid inimeste jaoks vähem olulised.

3.2.3. Piirangud ja omand

Intervjuude käigus esitasime küsimusi ka miljööväärtuste mõiste sisu ja planeerimise vajalikkuse kohta. Valdavalt tuli meil selgitada nii miljöo mõistet kui miljöoalade planeerimispraktikat ning eesmäärke, et vastaja saaks üldse anda hinnangut nende otstarbekuse kohta. Kuna Kihnus oli välitööde ajal üldplaneering alles koostamisel ning miljööväärtuste osa polnud veel arutatud, siis võib öelda, et vähene teadlikkus ei tulenenud huvi puudumisest, vaid informatsiooni kättesaadavusest. Lühidalt öeldes on pelgalt vormi ja välimuse tõttu konstruktsiooni või materjali säilitamine või taastamine kihnlaste jaoks arusaamatu ettevõtmine. Nii ei hinda paljud miljööväärtuslike alade sisu ega vajalikkust kuigi kõrgelt:

Selles suhtes, et vanematel inimestel käib üle mõistuse see, et peab küsima vallast, et kas ma tohin ehitada oma maale ja kuidas tohin. Sest kõik majad on ehitatud, pole kelleltki küsitud, kõik on ehitatud omal ajal. (Talu K)

Mina ei tea, mina ei sätiks neid norme nii väga. Sest kui praegu mingeid norme ei ole, minu arust ei ole need majad siin nii väga silmatorkavad ükskõik miukse katusega. (Talu T)

Intervjuude käigus ilmnas, et mõned aastad tagasi oli omavalitsuses arutatud nõuet taastada vanade talude rookatused, mis majaomanikke ärritas. Probleem pole otseselt rookatuse materjalis, vaid vastasseisus normatiividele, mis ei ole võimelised arvesse võtma konkreetseid otsuseid kujundavat konteksti. Kasutusväärtuste seisukohast ei seisne materjali väärtus ühes kitsas aspektis – nt ajaloolises väärtuses –, vaid see on paljude kriteeriumite kaalumise tulemus. Nõuda kõigi teadmiste hülgamist visuaalse välimuse „traditsioonilisuse“ tõttu ei ole omanike jaoks piisavalt põhjendatud:

Vanadel majadel võiks ju [rookatus] olla. Ilus oleks. /.../ Aga meil ei ole sellist roogugi. See on selline habras. (Talu K)

Mina küll rookatust ei taha. Enne vanasti pidi rookatus olema, nüüd teeb igaüks seda, mida tahab. Kas teeb plekk-katuse või eterniidi. Vanasti oli õlgkatuse ja sindel. Sellele rookatuseläheb hirmus palju raha. Eterniit on ikka lihtsam. (7)

Ta on alguses ilus, pärast muutub rookatus tumedaks. Eks ta tahab hooldust saada. See on sellistele inimestele, kes elavad kogu aeg kodus. Mul ei ole aega selliste asjadega tegelda. Selle maja katuse on pandud siis, kui popp oli plekk. Rookatus ei läheks selle majaga kokku. (11) (Mieler 2013: 48)

Intervjuudes tuli ühtlasi välja, et inimesed ei ole põhimõtteliselt seaduste vastu, sest *mingid piirid peavad olema* paika pandud ehitusliku kaose ärahoidmiseks, kuid need reeglid peavad sel juhul kehtima kõigile võrdselt ning olema igaühele mõistetavad. Vajadus ehitada hooneid või neid remontida lähtudes ainult välimusest ei ole aga kihnlase jaoks piisavalt hästi põhjendatud.

3.3. Kokkuvõte

Võrreldes miljööväärtuste diskursusega kajastub Kihnu majaomanike intervjuudes palju laiem hulk väärtushinnanguid, mõisteid ning arusaamu taluarhitektuurist. Suurem vastajate arv, täiendavad intervjuu küsimused või täiendavate allikate kasutamine oleksid ehk andnud paremini üldistatavaid tulemusi, kuid muudaksid niigi kirju pildi veelgi raskemini hõlmatavaks. Järgnevaid väiteid tuleks pigem käsitleda piiratud andmete põhjal visandatud teoreetilise tõlgendusena, mitte võtta sõna-sõnaliselt tegeliku olukorra kirjeldusena Kihnus või veelgi laiemas kontekstis.

Kihnu elanike väärtusdiskursuses võib leida sarnaseid lihtsaid seaduspärasusi väärtusprintsipiide, elementide ja kriteeriumite vahel nagu miljöölade diskursuses, kuid ühe olulise erinevusega – hindamise eesmärgiks pole objekti universaalse väärtuse kindlakstegemine, vaid olulise otsustuse langetamine muutuvas kontekstis. Võrreldes eelmise näitega ei avaldu objekti väärtus mitte mõnes selle omaduses, kontekstist sõltuvas hinnangus. Lihtsaks näiteks on haamer, mis sobib suurepäraselt naelte löömiseks, kuid mille väärtus kahaneb kiiresti, kui on vaja laudu saagida. Samamoodi ei sobi iga materjal igaks konstruktsiooniks ning on allutatud enamatele väärtusprintsipiidele, mille valguses antakse ühele või teisele objektile hinnanguid. Kui väärtus ei ole mitte omadus, vaid hinnang, siis ei ole enam tegemist universaalse, vaid relativistliku nähtusega. Siinkohal on oluline rõhutada, et suhtelisus ei tähenda absoluutset relativismi. See tähendab, et väärtused on dünaamilised ning tihedalt seotud kontekstiga. Ehk kui ei saa öelda, kas haamer on saest absoluutselt parem, ei tähenda see, et neid kahte ei saaks võrrelda või anda olukorra kohta sisukat väärtushinnangut. Selleks tuleks küsida: „Mille jaoks parem“? Sõltuvalt kontekstist muutub ka vastus. Omades situatsiooni kohta piisavalt teavet, on võimalik paljude kaalumisel olevate lahenduste seast välja sõeluda kõige efektiivsem või optimaalsem – sõltuvalt endale seatud eesmärgist. Taolist käsitlust väärtustest võib nimetada utilitaristlikuks või pragmaatiliseks (Herrnstein Smith 1991).

Kindlasti ei saa väita nagu oleksid kõik kihnlased valmis eelnevalt kirjeldatud pragmatistlikule väärtuskäsitlusele alla kirjutama. Tegemist on suunatud intervjuude põhjal tehtud üldistusega, mille eesmärgiks oli mõtestada ühte perspek-

tiivi ning siduda see teoreetiliselt kokku. Nii paljude erinevate arvamuste juures oli raske esile tõsta ühe või teise arusaama või väärtusprintsipi domineerimist. Üheks erinevuseks miljööväärtuslike alade seletuskirjade väärtusdiskursusega on vastuolude võimalikkus. Aksioloogilises käsitluses otsitakse „tegelikku“ ja „õiget“ väärtust, kahe hindamismeetodi tulemusi peaks võtma problemaatiliselt. Pragmaatilisest seisukohast võivad arvamused jääda ka erinevatele seisukohtadele, sest hindajate kontekst on erinev. Teisiti öeldes suudab suhteline väärtusteooria paremini seletada arvamuste paljusust ning seda arvesse võtta kui universaalidele orienteeritud lähenemine.

4. Arutelu

Järgnevalt püüan eelnevate analüüside põhjal argumenteerida miljööväärtuslike alade planeerimismetoodika kasutamise vastu maapiirkondades. Üldiselt on vastuväited järgmised: miljööalade praktika sobimatus taluarhitektuuri väärtuste mõtestamiseks ja hindamiseks ning tehniliku konfliktsituatsiooni loomine väärtusarusaamade pinnalt omavalitsuse ja majaomaniku vahel. Lõpetuseks annan oma poolsed soovitused taluarhitektuuri väärtustamise edendamiseks ning ülevaate võimalikest edasistest uurimisteedadest.

Miljööväärtuslike alade diskursus esindab kunstiajaloolle ning muinsuskaitsele omast aksioloogilist käsitlust väärtustest, mis on välja töötatud n-ö „kõrgkunsti“ määratlemise ja eristamise käigus. Nagu eelnevalt mainitud, on taluarhitektuur ajalooliselt jäänud neist kriteeriumitest puutumata, paiknenud väärtusskaalade alumises otsas või on seda peetud etnograafia objektiks, mitte ehituskunsti osaks. Hindamisaluste avardades on järg hakanud üha kiirenevas tempos jõudma ka taluhoonete rehabiliteerimiseni kultuuriväärtusena. Samas rakendatakse maapiirkondade ehituspärandi hindamisel endiselt muinsuskaitselisi väärtusprintsipe, mis on välja töötatud kõrgarhitektuuri objektide najal.²⁷ Kitsas ring (MÄ väärtusprintsipid) mõisteid välistab suure hulga muid potentsiaalseid hindamisaluseid,

27 Võrdluseks võib tuua Muinsuskaitseameti ehitismälestiseks tunnistamise kriteeriumid veebilehel <http://www.muinas.ee/muinsuskaitsetegevus/malestised/arhitektuurimalestised> (viimati vaadatud 19.11.2014), mis on miljööalade seletuskirjades esineva keelekasutusega üpris sarnane.

mis jäävad erinevatel põhjustel diskursusest väljapoole, kuid mida võiks teatud tingimustel pidada taluarhitektuuri juures relevantseteks: „kaasaegsus“, „meisterlikkus“, „vastupidavus“, „praktilisus/funktsionaalsus“ jne. Juba käibelolevad mõisted on väärtusdiskursuses end aja jooksul õigustanud ning ei ole tekkinud praktilist tarvet otsida alternatiive.

Toon siinkohal aga välja veel ühe võimaliku „ajaloolise“ väärtuse tõlgendusviisi, mida miljööväärtuste diskursuse juures vaadeldud väärtushinnangute osas ei esinenud. Erinevatel välitöödel olen sageli kuulnud lugusid, kuidas mõni kõrvalhoone on (lahingutegevuse tagajärjel) maha põlenud, vundamenti on rajatud salapiirituse peidik, moega kaasa minnes on hoonet ümber ehitatud vms. Taolistel juhtudel ei esinda hooned ajalugu sünni- või sündmuspaigana ega tüüpilise näitena arhitektuursest vormist, vaid sündmused on jätnud hulgaliselt väiksemaid, eriti melisi märke hoonetele või õuedele. Ajaloo n-ö „kihilist kuhjumist“ võib täheldada iga rehielamu juures: mõnel pool on kasutuseta jäänud rehealusel lastud ära laguneda, mõnel pool on see ümber ehitatud töötubadeks, funktsiooni kaotanud rehetoad on tehtud köökideks, vannitubadeks (moodne vajadus) või jäänud lihtsalt kolikambriteks, kambrite aknaavad on valguse sisselaskmiseks suuremaks lõigatud jne. Kui praegusel hetkel hinnatakse miljööalade kontekstis neid muutusi negatiivselt – kui algupärase materjali kadu ja/või ajaloolise „autentsuse“ rikkumist –, siis võiks seda samaväärselt vaadelda kui ajaloolist kihilisust, mis on vanadele taludele iseloomulik ning kõnekas. Praegune diskursus välistab oma ideaalpiltide taastamisele orienteeritud minevikulisuse käsitluses ühe võimaliku väärtusprintsiibi täielikult, kustutades ideaalis ette võetavate taastamistöõde käigus hilisemate perioodide „ebasobivad moonutused“.

Samavõrd problemaatiline on ka „ühisuse“ väärtusprintsiip. Valdav enamus rehielamutest pole valminud ühekorraga, vaid on ehitatud järguti ning hiljem vastavalt vajaduste muutumisele ümber ehitatud. Talukomplekside ja külatanumate ehituslik kujunemine on paratamatult toimunud järjepidevalt pikkade perioodide vältel ning pole kunagi vastanud ühele visioonile, ajahetkele ega materjalikasutusele nagu seda võiks näiteks rääkida Tallinnas Kalamaja kvartali või Õismäe kohta. Linnalises keskkonnas, kus terved piirkonnad on rajatud paari aastakümne jooksul,

on vormilis-visuaalne ühtsus ehk selgemini täheldatav ja kriteeriumitesse asetatav, kuid taluarhitektuuri ajalises, vormilises ja materiaalses palimpsestis on mistahes ühisustaotluste seadmine teatav vägivald tegeliku mitmekesisuse suhtes. Osaliselt tuleneb antud väärtusprintsipi rakendamine ka puhtalt planeerimispraktilistest vajadustest ning kaalutlustest. Lihtsam on öelda, et „taastada taluõuel 1940ndatele aastatele eelnenud hoonestusolukord“ kui hakata määratlema väärtuskriteeriumeid igale perioodile eraldi ning lubada võrdväärselt kõigi aegade vormide ja materjalide esinemist. Üldjuhul on „ühisuse“ väärtusprintsipi taga taotlus luua esteetiliselt aktsepteeritav ja äratuntav sarnasus üksikute hoonete ja talude vahel, mida maapiirkondade arhitektuuris pole sellisel moel suure tõenäosusega kunagi olnudki.

„Tüüpiliste“ vormielementide määratlemine taluarhitektuuri juures on miljöölade selgemaid sümptomeid, milles avaldub ühtlustaotlus seal, kus seda algupäraselt – teine väärtusprintsip – pole kunagi olnud. Valdavas enamuses rannaalade (aga ka sisemaa) kohalike omavalitsuste miljöölade seletuskirjades on toonitatud rookatuste kasutust tüüpilise traditsioonilise materjalina. Siinkohal tuleks arvestada aga ka rookatuste ehitamise traditsiooni sisuga, mis seisneb materjali ajaloolises kasutusväärtuses. Enamus taluhooneid oli enne 1850ndaid aastaid õlgkatustega ning isegi rookasutuse kõrghetkel 1934. aastal oli neid Saaremaal kõigest 37,2% ning Läänemaal 10,8% (Viires 1962: 99–120). Kuna õled olid talumajandite kohustusliku töö – viljalõikuse – jääkprodukt, mida sai edukalt ära kasutada ehituses, siis ei peetud otstarbekaks kulutada tööd ja aega eraldi materjali varumiseks. Roo levik algas koos rehepeksumasinade kasutuselevõtmisega, millest läbi käinud körred ei sobinud enam katuste ehituseks. Kuna rannikul ja saartel polnud puitmaterjal piisavalt kättesaadav, oldigi sunnitud kasutama roogu (Samas: 116–117). Ehitada kaasajal (nt Kihnus) rookatust olukorras, kus materjalid ning oskustöölised tuleb mujalt kohale tuua, on vastuolus igasuguse pragmaatilise loogikaga, mille tulemusena roog üldse algselt kasutusele võeti. Ühe visandliku näite põhjal on küll raske põhjanevat argumentatsiooni luua, kuid mulle tundub, et kasutusväärtus on taluarhitektuuri loomisel läbi selle ajaloo olnud kujundavaks jõuks. Seega väärtuste mõistmiseks tuleks mõista vormiliste ja

materiaalsete muutuste konteksti, mitte ainult kirjeldada visuaalseid muutusi, luua nende pinnalt ideaalkujusid ning nõuda nende taastootmist. Talude puhul pole tegemist universaalsete ja muutumatute väärtuste ilmingutega, vaid oma ajaloo tõmbetuultes kujunenud ja lakkamatult muutuses olevate objektidega.

Miljööväärtuslike alade määratlemise osapoolteks on ebavõrdsetel positsioonidel asetsevad perspektiivid – planeerija ja omanik – oma lahknevate arusaamadega väärtustest, mis loob pinnase väärtuskonfliktideks. Esimese jaoks on oluline hoone välimus, ajaloolised väärtused ning vastavus arhitektuursetele tüpoloogiatele. Teise seisukohast on aga ehitise väärtuseks selle vastupidavus, kasutusmugavus, kulukus jne. Kui need kaks perspektiivi ühe ja sama talumaja juures kokku saavad, ei jääda mitte ainult eriarvamustele, vaid räägitakse erinevat keelt. Praeguses praktikas ei paista taolised potentsiaalsed konfliktid kuigi teravalt silma. Eeldan, et põhjus on selles, et kuigi miljööalaseid ning piiranguid märgitakse kaartidele ja seletuskirjadesse, siis nende järgimise kontrollimiseks pole kohalikes omavalitsustes ressursse. Kuid kui mõni pretsedent peaks tekkima, siis on ilmselgelt majaomanik kehvas seisus oma väärtusdiskursuse kaitsmisel. Miljööalade seljatagune on ekspertiisi, planeeringu ning muinsuskaitsete argumentidega kindlustatud. Avaliku huvi nimel kehtestatakse ühesed väärtused, mis lähemal vaatlusel ei esinda sageli ühegi majaomaniku huve ega arusaamasid.

Tihedalt asustatud linnamiljöös, kus planeeringud mõjutavad mitmeid erinevaid osapooli, on nõudlikumate mängureeglite kehtestamine miljööalade näol ehk mõistetavam ning ka majaomanike poolt aktsepteeritavam. Teistlaadi väärtusarusaamadest tuginevat taluarhitektuuri võib küll hinnata aksioloogiast lähtuvalt, kuid selle käigus lähevad need hinnangud sageli vastuollu hoonete omanike perspektiivi ja kasutusväärtustega. Suure ressursimahuga tööde (nt katusekatte vahetamine) puhul on palju teisi ning omaniku jaoks olulisemaid aspekte kui „autentsus“ või „tüüpilisus“. Siinkohal ei maksaks arvata nagu püüaks omanik nimme oma hoone kultuuriväärtust pleki või ondulainiga „kahjustada“. Enamasti on siiski roo või laastu väljanägemisest olulisem mõne muu materjali hind ja vastupidavus. Konflikti vältimiseks tuleks lubada kõigi materjalide kasutamist, mis võimaldab taluarhitektuuril areneda oma pragmaatikast lähtuvat teed pidi. Taluar-

hitektuuri säilitamiseks on vaja teha pidevat teavitustööd ja anda põhjendamatute nõudmiste asemel asjakohast väärtuste- ja ehitusalast nõu. Taluhooned ei hävine mitte siis, kui mädanenud alumised palgid asendatakse Fibo-plokkidega, vaid kui palgi ja ploki vahele unustatakse panna hüdroisolatsioon.

Ma ei taha siinkohal väita nagu tuleks pragmaatilist lähenemist pimesi aksioloogilisele eelistada. On mitmeid näiteid ka olukordadest, kus praktiline lahendus on enda saba söönud – näiteks aurukindla ruberoidi kasutamine palkhoonete õhukindluse tagamisel on saanud mitmele rehemajale hukatuseks. Aksioloogiline ja pragmaatiline teadmine täiendavad teineteist, esimene aitab lisada kultuurloolise ja pärandilise mõõtme, teine paremini mõtestada taluarhitektuuri olemust ja erilisust. Miljööväärtuste tõhusamaks toimimiseks peaks erahuvide tahaplaanile tõrjumise asemel püüdma mõista nende sisu ja tööprintsipi. Pragmaatiline väärtusteooria võib siinkohal osutada heaks abivahendiks, kuid vajaks esiteks võrdväärset aktsepteerimist ning samavõrd põhjalikku süsteemset uurimist ja praktikasse töötamist kui see on senimaale saanud osaks aksioloogiale. Küsimuseks pole kumb lähenemine on õigem, vaid kuidas nende sünteesil tagada paremad tingimused Eesti taluarhitektuuri säilimiseks.

Arusaamatusel põhineva väärtuskonflikti vältimiseks soovitangi omavalitsustel kirjutada miljööväärtuste kohta, et need antud vallas puuduvad nagu mõnel pool on juba tehtud. Kindlasti on ehitusalased regulatsioonid ka maapiirkondades vajalikud, kuid nende põhjendatus peaks tulenema praktilistest kaalutlustest, mitte miljööväärtuste pinnalt. Sel moel on nad kohalikele elanikele arusaadavamad ja vastuvõetavamad. Neile, kes pelgavad taluarhitektuuri väärtuste kadumise pärast, võin lohutuseks öelda, et isegi kui hooned lagunevad või tundmatuseni ümber ehitatakse, ei kao talupoeglik pragmaatiline mõtlemine kuhugi. Piisab ainult tähelepanelikust ja teadlikust pilgust, mis suudab hinnata ka näiteks plastikakende võlu ja valu.

Kuigi Eesti taluarhitektuuri väärtuste kaasaegsel uurimisel on mõningad sammud juba astunud (Lehari 2011; Mieler 2013), on ees veel väga lai tööpõld. Esiteks oleks relativistliku või pragmaatilise lähenemise kasutuselevõtu eel vaja töötada välja põhjalik väärtusteoreetiline raamistik. Eelnevalt mainitud kaks magistritööd

on küll avanud mõned perspektiivsed suunad, kuid vajalik oleks süstemaatilisem väärtusfilosoofiline käsitlus, mille pinnalt lähtudes võiks vajaduse ja vahendite ilmnedes välja töötada ka meetoodilised suunised väärtuste edendamiseks. Teiseks tuleneb praegune väärtuskonflikt suuresti teadmatusest sellest, mis laadi objektiga taluarhitektuuri puhul üldse tegemist on. Kuigi viimasel ajal on kirjutatud mitmeid huvitavaid töid näiteks taluhoone moderniseerumisest (Pärdi 2007), kodukujunduse liikumise mõjust taluehitistele (Saron 2010) ning ühiskondlike muutuste mõjust elamute ruumijaotusele (L'Heureux 2010), kujutab maapiirkondade ehituspärand praktiliselt ammendamatu uurimisvaldkonda. Seda eriti teemades, mis puudutavad materiaalse kultuuri lõikumist ühiskondlike nähtustega. Lõpetuseks tahaksin loota, et mõistvam ja avaram suhtumine väärtustesse võiks levida ka teistesse relevantsetesse valdkondadesse, kus tuleb kokku puutuda hinnangute andmisega. Kahtlemata on teatud piirangute sätestamine vajalik ning ma ei poolda ka absoluutset relativismi, kuid perspektiivist sõltuvate ning pidevalt muutuvate väärtuste pinnalt nõudmisi esitades saab jõuda ainult konfliktide, mitte lahendusteni.

Kasutatud kirjandus:

- Alev, Ü., Eskola, L., Arumägi, E., Jokisalo, J., Donarelli, A., Siren, K., Borström, T. & Kalamees, T. 2014. Renovation alternatives to improve energy performance of historical rural houses in the Baltic Sea region. – *Energy and Buildings*, Nr 77, 58–66.
- Foucault, M. 2005. Teadmiste arheoloogia. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hansar, L. 2004. Miljööväärtused linnas. Keskkonnaministeerium.
- Hellström, K. ja Kais, M. 2011. Miljööväärtused maapiirkonnas. Maapiirkonna miljööväärtuslike alade käsitlemise juhend Põlvamaa näitel.
- Herrnstein Smith, B. 1991. Contingencies of Value. Harvard University Press.
- Lehari, L. 2011. Väärtuste diskursus miljööväärtuslike külade teemaplaneeringutes. Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledž.
- L'Heureux, M-A. 2010. Modernizing the Estonian Farmhouse, Redefining Family, 1880s–1930s. – *Journal of Baltic Studies*, Nr 41, 473–506.
- Palang, H. ja Sepp, K. (koost.) 2001. Väärtuslike maastike määratlemine. Meetoodika ja kogemused Viljandi maakonnas.
- Mieler, M. 2013. Miljööväärtuste määratlemine tuginedes relativistlikule väärtusteooriale Kihnu näitel. Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledž. Maastikuarhitektuuri õppetool.

- Pärdi, H. 2007. Eesti talumaja moderniseerumine 1850.–1920. aastail. Elamiskultuur ja hügieen. – Suitsutare 4, 39–88.
- Talk, T. 2013. Puitasumi areng miljööalana Kalamaja näitel. Eesti Kunstiakadeemia: magistritöö.
- Talving, H. 2002. Sassi-Jaani – aeg, inimesed, sündmused. – Suitsutare 3, 127–182.
- Saron, J. 2010. Unistus moodsast maakodust 1918–1940. Kodukultuuri edendamisest Eesti Vabariigis. – Suitsutare 5, 9–53.
- Viires, A. 1962. Materjale Eesti taluelamute arenemisest XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algupoolel. – Eesti Etnograafiamuuseumi aastaraamat XVIII. Tallinn.
- Välja, L. 2009. Miljööväärtuslikud hoonestusalad planeerimisprotsessis.

Muud kasutatud allikad:

- Abja valla üldplaneering (2008).
- Juuru valla üldplaneering (2009).
- Peipsiäärsete külade miljööalade planeering (2004).
- Pärsti valla üldplaneering (2006).
- Rapla valla üldplaneering (2011).
- Viimsi valla mandriosa üldplaneeringu teemaplaneering. Miljööväärtuslikud alad ja rohevõrgustik. (2009).



Suvel elavad kihnlased otsekui "ehedas vabaõhumuuseumis". Foto M. Tamjärv, 2012.

Values of rural vernacular architecture and milieu-valued area planning practice in Estonia

Rasmus Kask

Supported by the projects of the Central Baltic INTERREG IVA Programme

Rural vernacular architecture is valued and protected in Estonia by various institutions, ranging from small NGOs that organise workshops and seminars, to the level of recognition by the National Board of Heritage as a national treasure. Beginning in 2003, when the new Planning Act made milieu-valued areas a mandatory part of the planning documentation, it has become the most eminent local level method of evaluation and protection of vernacular architecture. Around 90% of rural municipalities have adopted the practice of placing construction and renovation restrictions in selected areas, based on the cultural heritage value of the architecture of single buildings and ensembles. However, there are many problems concerning the practices of milieu-valued area planning: a lack of theoretical understanding of vernacular architecture, a lack of consensus on the values of vernacular architecture, and a latent conflict of interests with the owners of these buildings. The aim of the current article is to explore these problems in depth, using a combined analysis of the milieu-valued area planning documents and semi-structured interviews conducted with the inhabitants of Kihnu rural municipality on their views and values of vernacular architecture.

Starting out in Tallinn urban environments of two-to-three storey wooden historical buildings and based on heritage protection ideals, the terminology and practice of milieu-valued areas was developed to emphasise not only the cultural value of individual houses, but a sense of a district on a larger scale. The values of architecture, such as authenticity, historicity and unity, became the hallmarks of

whole areas and their structural elements. Although some guidebooks claim that 'milieu' should be understood as a complete sense of place or as an individual's experience, the planning practice is mainly about the preference or restriction of the use of certain materials (e.g. plastics), architectural forms (e.g. tilt of the roof) and other visual elements of individual buildings. This is all very well in line with the development of heritage protection on local municipality level, based on the values derived from art history. Problems start to arise when the criteria of value judgments of architecture, which can be considered fine art, are put to use in vernacular architecture. It is a well-known fact that the rustic and makeshift nature of rural dwellings has been the reason why it has been considered as 'less valuable' in the eyes of the National Board of Heritage, for example. As the tolerance and inclusiveness of heritage protection ideals have widened, the gaze has turned towards vernacular buildings. Even so, the criteria of evaluation – authenticity, traditionality, architectural unity, etc. – are still taken from an axiological understanding of values. Although well-established and widely practiced, it is at odds with the actual values embedded in constructing and using rural architecture: they are not meant to be gazed at, but to be taken advantage of.

The interviews revealed that the concept of milieu and the values it represents were considered incomprehensible and alien by the inhabitants of Kihnu. The argument of the heritage protection point of view is that they represent the interest of the general public, but such a claim can be easily revoked, based on how people tend to describe their views. Another argument might be that people are often ignorant of the greater cultural heritage values that their property presents, and therefore should be educated or directed (through planning, for example) to conserve the objects of interest. While it might be true that the interviewed house owners do not share the values of art history, they still value their property highly from a rather different perspective. For instance, replacement of old wooden-frame windows with plastic ones on century-old log buildings is considered one of the greatest modern scourges of heritage protection, causing the loss of authentic historical materials and forms, decrease of visual unity, etc. Yet, for the owner this change means quite the opposite: lower cost as compared

to contemporary wooden-frame windows, reduced maintenance work (wooden frames have to be re-painted every 3 to 5 years), durability and the resulting cost efficiency, reduced loss of heat, a sense of renewal and progress, etc. Also the negative aspects, such as an increased mould risk and the cost of fixing and replacement were mentioned. So the value of an architectural structural element is a function of pragmatist variables concerning its practicality, cost, and how it seems fit from an individual perspective. Therefore, if a planning document states that only thatched or wooden roofs can be used in a milieu-valued area, then it will be at odds with some inhabitants' wishes to use tin roofs, which are cheaper and last longer. It is important to understand that we have a tradition of thatched roofing not because it is traditional, but because it was practical at the time when grain was cut with scythes and long straws were the side product of the process – abundant and free at hand.

The author is not trying to present a pragmatic value system as superior to axiology, but to show how they are both needed in the context of heritage protection in developing conservation methods. Pragmatism alone has sometimes led to disastrous results and needs to be complemented with the knowledge of heritage, engineering, architecture, building physics, etc. Every aspect of the knowledge of vernacular architecture helps to understand the multiverse that it presents and complements. Judging rural buildings solely based on art historical values leads to a partial view and results in a conflict situation. Contemporary local level heritage protection methodology has to integrate the understanding and perspective of pragmatist values within its core.